

2e Jaargang.

No. 5.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Mei 1901.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieele Mededeelingen.

Door het Bestuur zijn tot corresponderende leden benoemd de H.H.

J. A. Mulock Houwer, te Deventer.

W. Scheepens, te 's Gravenhage.

Dr. M. Schoengen, te Leeuwarden.

Mr. J. J. S. baron Sloet, te Arnhem.

R. P. J. Tutein Nolthenius, te Haarlem.

Dr. S. G. de Vries, te Leiden.

Mr. M. C. de Vries van Heijst, te Leiden.

Algemeene Vergadering.

De algemeene vergadering zal dit jaar gehouden worden Zaterdag den 22 Juni ten 1 ure in het Heerenlogement te Edam. Te 10.35 A.T. zal in aansluiting met den trein, die 10.04 G.T. te Amsterdam aankomt, een extra tremboot vertrekken van den steiger bij het Centraal-Station te Amsterdam. Na aankomst te Edam worden de bezoekers ten 12 ure door het stadsbestuur ten stadhuize verwelkomd. Te 12 $\frac{1}{2}$ zal gelegenheid zijn tot een eenvoudig tweede ontbijt in het Heerenlogement.

Op de vergadering zal verslag uitgebracht worden over het vereenigingsjaar, voorzien worden in de jaarlijksche aftreding van bestuursleden en eene plaats voor bijeenkomst voor de volgende vergadering worden bepaald. Hierna zal door Mr. J. C. Overvoorde, archivaris der gemeente Leiden, eene bespreking worden gehouden over «bescherming van monumenten» en zal gelegenheid gegeven worden tot bijdragen of besprekingen in het belang van den Bond of over oudheidkundige onderwerpen. Zij, die hierover mededeelingen wenschen te doen of besprekingen te houden, worden verzocht hiervan minstens een week tevoren kennis te geven aan den secretaris met vermelding van de door hen te behandelen onderwerpen. Ten slotte zal de heer W. J. Tuyn een korte toelichting geven over het museum en de bezienswaardigheden te Edam.

Na afloop der vergadering te circa 3.30 n.m. wordt eene wandeling gemaakt door de stad, waarbij onder leiding van de regelingscommissie een bezoek gebracht zal worden aan de Grootte of St. Nicolaaskerk en het museum te Edam. Te 5.15 zullen trekschuitjes gereed liggen om de deelnemers aan het diner naar het eigenaardige visschersdorp Volendam te brengen, waar ten 6 ure een gemeenschappelijke maaltijd zal gehouden worden in Hotel Spaander, met prachtig uitzicht op de Zuiderzee. De prijs per couvert bedraagt f 2.50 zonder wijn.

's Avonds worden de bezoekers uitgenoodigd tot bijwoning van een concert in den tuin van het Damhotel te Edam, te geven door Edam's Fanfarecorps en aangeboden door de regelingscommissie.

Er zal een extra-trem naar Amsterdam vertrekken te omstreeks 10.30 van Edam.

Voor hen, die met den trein van 10.2 G.T. uit Amsterdam wenschen te vertrekken, zal gelegenheid gegeven worden tijdig te Edam terug te zijn om gebruik te maken van de trem van 8.30 uit Edam.

Het bestuur vertrouwt, dat velen gebruik zullen maken van deze gelegenheid tot kennismaking met de uit oudheidkundig oogpunt zoo belangrijke stad Edam en de wijk Volendam en hierdoor blijk geven te waardeeren de vele moeite genomen door de regelings-commissie, bestaande uit de H.H. H. J. Calkoen, burgemeester van Edam, eerevoor-

zitter, W. J. Tuyn, wethouder, voorzitter, W. P. Costerus Pzn., P. Herman, J. W. van Hoogstraten, F. H. van Slooten en W. J. Kernkamp, secretaris.

Door de vergadering op een Zaterdag te stellen, valt de bijeenkomst samen met de kaasmarkt te Edam en het binnenvallen der visschersvloot te Volendam.

Toegang tot de vergadering hebben alle leden en corresponderende leden van den Bond en alle leden van aangesloten vereenigingen. Persoonlijke en corresponderende leden worden voor zich en de besturen der aangesloten vereenigingen voor hunne leden, uitgenoodigd om **vóór 18 Juni** aan den secretaris van de regelings-commissie den heer W. J. Kernkamp te Edam te willen berichten of zij aan vergadering en diner zullen deelnemen. In verband met de hotelinrichting te Edam en Volendam wordt **dringend** tijdige opgave verzocht en kan geen gelegenheid tot deelname verzekerd worden aan hen, die zich te laat opgeven.

Namens het bestuur,

J. C. OVERVOORDE,
secretaris.

H.H. secretarissen van aangesloten vereenigingen ontvangen eenige afdrukjes van dit program ter rondzending aan de leden hunner vereeniging. Meerdere exemplaren worden op verzoek toegezonden.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst.

AANWINSTEN.

De verzameling Chineesch porcelein werd door het legaat van den Heer d'Arripe, te Amsterdam, vermeerderd met een groot stel van drie pullen, met deksels, en twee bekers uit de periode van de zoogen. familie rose. De vazen en bekers zijn achtkantig en zijn versierd met bloemtakken en figuren in tuin- of binnenhuis; zij meten in hoogte 65 cM. De frischheid der kleuren, de gaafheid van vormen en de buitengewoon groote afmetingen maken een stel als dit kostbaar en zeer

gezocht. Te meer daar het in ons land helaas tot de zeldzaamheden behoort, dat belangrijke geschenken of legaten aan de musea vermaakt worden, moet het legaat d'Arripe met nadruk en dankbaarheid vermeld worden.

Bij de Italiaansche bronzen werd een ronde bronzen inktpot gezet, vlug geboetseerd, versierd met palmetvormige bloemfiguren en groote maskers, op drie leeuwenklauwen, uit de 16^e eeuw.

In de nog zeer kleine verzameling Italiaansch aardewerk, werden een paar leemten aangevuld door twee Faenza apotheker schenkkannen, uit de 16^e eeuw, versierd met mans- en vrouwenkoppen te midden van krullen; polychroom, van een kras en harmonieus palet, en door een kleine Gubbio schotel, van het bekende model, met moerbei-zwellingen in goud en rood, in het midden versierd met een medaillon waarin den leeuw van St. Marcus; een zeer geslaagd en sterk gekleurd specimen van het fabrikaat, dat in metaalglans zijn kracht zocht. Middellijn 0.212 M.

Voor de verzameling nationaal beeldhouwwerk werd aangekocht een eikenhouten bisschopsbeeld, in vol ornaat, gemijterd, in de handen een boek houdende; een gelukkig voorbeeld van het gemiddelde kunnen der Noord-Nederlandsche beeldhouwers omstreeks 1500. 1.15 M. hoog.

Eindelijk vallen twee goede aanwinsten voor de zilververzameling te vermelden.

Van den Heer J. C. J. Drucker te Londen ontving het museum een zilveren avondmaalbeker, afkomstig van de oude Hollandsche Protestanten-gemeente te Norwich, versierd langs den boord met een gegraveerden rand van bloemfiguren, rozen. Om het midden loopt de inscriptie: «The gift of Mr. Rychard Browne of Heigham.» Onder den voet voorzien van het stadsmerk van Norwich: een leeuw onder een kasteel. Het merk van Norwich werd het eerst in 1565 op zilverwerk aangebracht; Mr. Browne stierf in 1595, zoodat de beker hierdoor gedateerd wordt tusschen de jaren 1565 en 1595. Er zijn meerdere dergelijke bekers in Engeland bekend welke in vorm en in versiering veel overeenkomen met den onze. Eén er van draagt het Amsterdamsche keur. (Zie William Minet in de «Proceedings of the Huguenot Society of Londen, vol 5).

Aangekocht werd een kokos-beker op hoogen baluster-voet. In de noot zijn gesneden drie bijbelsche voorstellingen: Noach met zijn drie zonen, Judith met het hoofd van Holofernes en het Laatste Avondmaal, waarboven respectievelijk de opschriften: Gen. cap. 9, Judith cap. 13, Joan. cap. 2. Deze drie voorstellingen zijn in ovale cartouches gevat, waartegen bazuinende krijgers leunen, het bovenlijf naakt, als cariatiden. De noot is gevat tusschen drie gegoten en geciseleerde zilververgulde banden, welke rand en voet verbinden. De voet van verguld zilver is met gedreven gevleugelde maskers versierd. Onder aan den voet leest men: «41½ Loot suar anno 1610 gemackt.» Om den rand loopen de

opschriften: «Juffrouw Albert Wiferink Weduwe van Giesteren. Anno 1610» en: «Drinckt ende eedt, Godt niet en vergeet. Als du doot binst, binst u vergeeten bij diegene eerst die din goet krigen aldermiest.» Het deksel, eveneens van verguld zilver, is versierd met gedreven cherubijnen koppen en vruchten; boven op staat een Minerva beeldje. Merken: het meestermerk W. met dwarsstreep door de eerste beenen en de letter D. Hoogte, zonder deksel 0.24. M.

Wij hebben hier een stuk Hollandsch zilverwerk uit de eerste jaren van de 17^e eeuw van groote verdiensten. De meeste kokosbekers zijn zeer gebrekkig en smakeloos gesneden. De voorstellingen op deze noot, vooral die van Noach met zijn zonen, onderscheiden zich door compositie en vaardige techniek; op zich zelve zijn het mooie stukjes beeldhouwwerk, die hoe klein ook van afmetingen, breed zijn behandeld en als zoodanig een heilzaam voorbeeld kunnen zijn voor onze moderne medailleurs die tot de onzalige verkleinmachine hun toevlucht plegen te nemen.

A. PIR.

Mauritshuis.

Door Dr. Bredius werden twee schilderijen aan dit museum in bruikleen gegeven, waarvan het eerste, een vrouwsportret door *Moreelse*, terecht veler bewondering wekt. Het stuk is gemerkt: 1627 P. M. Het voorgestelde meisje lijkt zeer veel op een portret door *Moreelse* van 1625, dat het eigendom is van Mr. Besier te Utrecht, en dat aldaar in 1894 was tentoongesteld. Misschien zijn beide vrouwen wel dezelfde.

Het tweede door Dr. Bredius in bruikleen gegeven schilderij is een klein stilleven van *Chardin*, een goed specimen uit zijn goeden vroegen tijd. Het stuk is links voluit gemerkt.

Den Haag.

W. MARTIN.

Ethnografisch Museum.

De commissie onder voorzitterschap van Mr. N. P. van den Berg, die voor Amsterdam de tijdelijke beschikking verkreeg over de koloniale ethnografische verzameling, te Parijs tentoongesteld en thans in het Stedelijk Museum geplaatst, had daarmede ten doel die verzameling zoo mogelijk te doen strekken als kern van een blijvend Ethnografisch Museum, te vestigen in het buiten gebruik gestelde Buiten-Gasthuis, dat dan voor dit doel zou worden verbouwd.

Wij vernemen thans dat de gemeenteraad het voornemen heeft, dat gebouw aan het Rijk aan te bieden, met de bedoeling ook 's Rijks Ethnografisch museum te Leiden naar hier over te brengen.

N.R.Ct. 28-4-1901.

Friesch Museum.

De oudste Nederlandsche schaven, waaronder met Germaansch ornament.

Toen ik dezer dagen een bezoek bracht aan het depot van het Friesch Museum, werd mijne aandacht getrokken door een interessant germaansch ornament, dat zich voordeed te midden van eene partij 18^e eeuwse schaven, aldaar gedeponeerd ter ontlasting eener toonkast. Vermoedende, dat hier eene vroeg middeleeuwsche schaaaf verdwaald was, haalde ik het germaansch geornamenteerde voorwerp uit den hoop te voorschijn en zag mijn vermoeden bevestigd door de treffende overeenkomst, die het hier ontdekte houten schaaafje opleverde met twee mij welbekende beenen schaaafjes, tentoongesteld in onze onlangs tot orde gekomen keur-verzameling van germaansche, vóór-germaansche enromeinsche oudheden.

Wanneer en bij welke volken de schaven het eerst in gebruik zijn gekomen is mij niet bekend. Tot dusverre ontmoette ik in prehistorische literatuur geene schaven, die ouder waren dan het ijzeren tijdperk ($\pm$ 400 v. C. — $\pm$ 900 n. C.); terwijl ik zelfs uit dat tijdperk slechts ééne schaaaf en wel een fragment van hout, afkomstig uit Denemarken, vond afgebeeld bij Stephens «Handbook of the old-northern runic monuments» p. 83. Deze schaaaf, die door de runen gesteld wordt tusschen de 4e en 10e eeuw n. C. — om een ruim tijdperk te nemen — heet bij Stephens boudweg «Oldest plane existing in the world.» Hij vermeldt nog dat er in Denemarken eene dito schaaaf, zonder runen gevonden is.

Wij kunnen alvast zeggen, dat de beenen schaaafjes in het Leeuwarder museum even oud zijn, ze behooren zonder twijfel tot den terpentijd, die juist samenvalt met het ijzeren tijdperk. Beide schaven zijn even groot: lang 16, breed 2.5, hoog 2.5 cM. Uit één stuk vervaardigd komen ze in hoofdtrekken overeen met de tegenwoordige schaven en bevatten de roestige resten van een schaaafijzer. De geciteerde Deensche schaaaf is beneden hol, de Leeuwarder exemplaren plat. Is de grondstof been op zich zelf al merkwaardig, de belangrijkheid van de eene (de Finkumer) wordt nog verhoogd door eene bronzen plaat, die er met twee schroeven onder bevestigd is. Het te schaven hout

kwam dus met het brons in aanraking. Zijdelings ingestoken pennen immobiliseerden het schaafijzer.

De overeenkomst tusschen de thans ontdekte houten schaaaf en die van been, bestaat vooral in den vorm van het handvat, dat, als eene stevige krul, achter het schaafijzer, dat er tegen aanrust, opkomt, dan ombuigt en steunt tegen een ronden knop. Men vergeete niet, dat dit alles slechts zoo gesneden is uit één stuk.

Bij het nagaan van onze hoofd-verzameling, plaatselijk geordende prehistorica, mocht ik onlangs een nog kleiner schaaafje van been vinden, slechts 10 cM. lang, met eenvoudiger handvat, waarbij eveneens de ronde knop voorkomt. Bij gelegenheid denk ik elders eene afbeelding van deze schaven te publiceeren, die dit alles duidelijker zal maken.

Ter illustratie van hare zeldzaamheid diene, dat een Noorsch archeoloog — het speelt vóór mijn optreden in het Friesch Museum — er zich indertijd zeer verrast over betoonde en terstond vóór één dezer vrij onaanzienlijke oudheden honderdvijftig gulden bood. Alle vier schaven zijn in Friesche terpen gevonden, de houten kwam uit de reusachtige Aalsumer terp, eene der meest interessante, die alweer over de schrale landen verstrooid is vóórdát ze voldoende onderzocht was. Het Friesch Museum werd uit deze ééne terp verrijkt met niet minder dan 540 voorwerpen.

Hout, het materiaal voor onze schaaaf gebezigd, wijst reeds op eenigen vooruitgang van het werktuig, laat ons zeggen, op meerdere beschaving; ook de omvang is van meer beteekenis: lengte 21, hoogte en breedte 3,5 cM. Vorm en ornament stempelen de schaaaf tot een vroeg middel-eeuwsch voorwerp, m. i. niet jonger dan de 10^e eeuw, waarschijnlijk ouder. Uit een artistiek oogpunt heeft zij veel voor boven de minder fraai belijnde moderne exemplaren.

Wat het ornament betreft, dit beslaat het voorste gedeelte van het bovenvlak en vertoont lijnen, met regelmatige ronde bochten in elkaar gevlochten; te beschouwen als twee gestileerde slangenfiguren, een ornament, dat, in dezen vorm althans, wel nader te localiseeren is. Hoewel men bij dit laatste, niet het minst bij germaansche ornamenten, voorzichtig dient te zijn, omdat bij alle stammen verwante versierings-motieven voorkomen, is de hier bedoelde figuur toch zoo typisch, dat zij dadelijk afsteekt bij de Friesche ornamenten, die tot dusver uit de terpen bekend zijn, terwijl men haar daarentegen herhaaldelijk en met veel varieteit aantreft op Merovingische sieraden, ook, doch meer afwijkend, op de prachtige angelsaksische grafmonumenten: gebeeldhouwde kruisen enz.

Ik wil hier volstaan met te wijzen op het nauwkeurig geïllustreerde werk van Lindenschmit «Die Alterthümer der Merovingischen Zeit». Fig. 337, 339, 340 en 368 en voor de Angelsaksische monumenten op

het geciteerde werk van Stephens pag. 133 en 248. Een voorlooper van onze figuur versiert den frankischen slangen-bracteaat van goud, uit den schat van Wieuwerd. aanwezig op de Leeuwarder tentoonstelling van antieke goud- en zilversmidswerken. (Cat. No. 6. IX.)

Dat onze figuur het meest met frankisch ornament verwant is ligt voor de hand; immers Friesland heeft, in alle opzicht, sterk onder invloed der Franken gestaan, hetgeen niet alleen in de rechterlijke organisatie van Friesland op te merken valt ¹⁾; maar zelfs in den vorm en de versiering van in Friesland gebakken aardewerk. Wie zich daarvan wil overtuigen, raadplege de reeds genoemde keur-verzameling van Nederlandsche oudheden in het Friesch Museum, waar eene zooveel mogelijk chronologische reeks van friesch en zuiver frankisch aardewerk is opgesteld. Dit laatste diene tevens ter aanbeveling eener gedeeltelijke toepassing van het chronologische systeem, dat voor zoover mij bekend, tot dusver, in tegenstelling met de voornaamste buitenlandsche verzamelingen van dien aard, behalve misschien in Nijmegen, nergens werd toegepast op collecties van germaansche, vóór-germaansche of romeinsche oudheden, hier te lande gevonden. Toch is, dunkt mij, het inrichten van keur-verzamelingen naar het chronologische systeem, het eenige middel om de Nederlandsche archeologie in hare hoogste cultuur- en kunsthistorische beteekenis te doen uitkomen en het publiceeren van werken, over het steenen- bronzen- en ijzeren tijdperk in Nederland, voor te bereiden. Waarlijk, deze werken zullen niet overbodig zijn naast het belangrijke en boven mijn lof verhevene, dat er reeds over de Nederlandsche oudheden geschreven is, in verband met hare vindplaatsen.

Om tot de ornamenten terug te keeren — de frankische invloed schijnt ook in Groningen te hebben nagewerkt, ik zag ten minste in het Groningsch Museum twee, aldaar 15^e eeuwsch gedateerde Jacoba-kannetjes (geschenk van den Heer Lohman) met zuiver frankisch radstempel-ornament versierd. Men vindt het ook op den merovingischen pot, afgebeeld bij Pleyte, Gelderland II, pl. XXII No. 6, zie verder van Baste-laer «Les vases de formes purement franques» in de «travaux du congrès de Bruxelles 1891», fig. 70 en 71.

Ten slotte een enkel woord over sporen van met de schaaf bewerkte stukken hout, afkomstig van middeleeuwsche bouwwerken. Sophus Müller, ²⁾ vermeldt, dat er in eene 10e eeuwse houten grafkamer in Denemarken, eenige met de schaaf geprofileerde stukken hout gevonden zijn; terwijl Henry Petersen, eveneens directeur van het museum te Kopenhagen, een afzonderlijk en geïllustreerd artikel gewijd heeft aan middeleeuwsche, Deensche houtconstructiën. ³⁾

Leeuwarden, 27 April 1901.

MR. P. C. J. A. BOELES JR.

1) Heck, die alfrisische Gerichtsverfassung p. 4.

2) Nordische Altertumskunde (1898), dl. II, p. 251.

3) Mémoires de la société royale des Antiquaires du Nord, 1895, p. 365 v.v.

NASCHRIFT.

Het bovenstaande was reeds aan de redactie verzonden, toen ik, met behulp van het pas verschenen «Ergänzungsheft», in het groote plaatwerk van Lindenschmit «Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit» B. IV, Taf. 21, twee mij tot nu toe ontgane, Romeinsche schaven vond afgebeeld. Deze instrumenten, het, eene is te Keulen tusschen Romeinsche bouwfragmenten gevonden, zijn noch van hout, noch van been, ze zijn van ijzer en van boven met hout bekleed geweest.

De Friezen en andere Germaansche stammen konden dus de schraaf bij de Romeinen leeren kennen en het Finkumer exemplaar, met de bronzen plaat, zal men, met mij, wel willen beschouwen, als eene herinnering aan de Romeinsche metalen modellen, die overigens een ander handvatstel vertoonen.

L. 20.5. 1901.

P. B.

Museum te Groningen.

Op eene gelukkige wijze is ten behoeve van het museum bovengenoemd een 17^e eeuwsch voorwerp bewaard gebleven, waarvan de stukken reeds sedert jaren her- en derwaarts waren gestoven.

Eenige weken geleden werd door den conservator voor het museum aangekocht een groot schilderstuk op hout, hoog 1.50 bij breed 1.40 M. Het stuk heeft geheel den vorm van een schoorsteenstuk en stelt voor vier kinderen met een valk en andere jachtattributen en bloemen. Bij onderzoek bleek het geteekend te zijn A. C. en het jaar 1665 te bevatten. Zonder twijfel is het een schilderij van de hand van den Groninger schilder Adam Camerarius (zie Hofstede de Groot in Gron. Volks-Alm. 1893, blz. 26 en 34), van wien tot dusverre het Groningsch Museum geen werk bezat. Een nader onderzoek bevestigde het vermoeden omtrent de oorspronkelijke bestemming van het schilderstuk. Het bleek afkomstig te zijn uit een huis z. z. in de Poelestraat te Groningen en stelde volgens overlevering eene familie van Swinderen voor. Een onderzoek in de koopbrieven van het huis en de schuldprotocollen (waarin ook de transporten der huizen) van de stad Groningen deed als bewoner en eigenaar van genoemd huis in de jaren voor en na 1665 kennen den burgemeester Tjaart Gerlacijs. Uit de doopboeken bleek al ras, dat in 1665 genoemde burgemeester bij zijne echtgenoot Beerta Alting vier kinderen had, n.l. Antonius oud 9 jaren, Clara oud 7 jaren, Bernhard oud 5 jaren en Wibbina oud 1 jaar. Deze leeftijden kwamen volkomen overeen met die der op het schilderij afgebeelde kinderen.

De overlevering «Familie van Swinderen» liet zich nu ook ver-

klaren. De familie Gerlacius is te Groningen uitgestorven, een der laatste leden van dit geslacht is in het begin der 19^e eeuw gehuwd met een te Groningen wonende van Swinderen. De aanduiding van het portret: «familie van van Swinderen» zal allengs zijn overgegaan in «familie van Swinderen.»

Doch wat bracht een verder onderzoek aan het licht? In eene kamer van het bewuste huis, door den onlangs overleden eigenaar tot bewaarplaats voor koloniale waren ingericht, stond nog de schoorsteenmantel, evenwel ontdaan van al zijne versierselen. Genoemde eigenaar had bij de inrichting der bewuste kamer tot pakhuis, ongeveer 15 à 20 jaren geleden, het schilderstuk uitgenomen en het meerendeel der versieringen in gesneden hout afgebroken en aan deze en gene belangstellende weggegeven. Met veel moeite werden die brokstukken weer opgespoord, zij waren her- en derwaarts verzeild. Van Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein mochten wij de hoofdversiering bekomen, welke bestond uit twee prachtig gesneden festoenen, waarop de wapens van Gerlacius en Alting, eene volkomene bevestiging van ons geschiedkundig onderzoek. De heer Alberda had dit stuk snijwerk ten geschenke ontvangen van den bedoelden eigenaar, die het wapen-Gerlacius voor het wapen-Alberda had aangezien, welke wapens voor een niet-heraldicus dan ook wel eenige overeenkomst bezitten. Op een klein brokje festoen na is de geheele schoorsteenmantel weer bijeengezocht en bijeengekomen. Ongetwijfeld is de schoorsteenmantel tegelijk met het schilderstuk in 1665 vervaardigd, immers de mantel bevat allerlei motieven ontleend aan het kort te voren gebouwde raadhuis te Amsterdam. Zie o. a. het kapiteel, afgebeeld bij Georg Galland, *Geschiede der Holländischen Baukunst und Bildneri* S. 297 fig. 115 (het onderste) en de festoenen aldaar S. 342 fig. 130.

Voor de 17^e eeuwse kamer, welke in den weldra te bouwen nieuwen vleugel van het Groningsch Museum zal worden ingericht, en waarvoor uit een ander huis uit die stad eene wandbetimmering van 1669 aanwezig is, is deze schoorsteenmantel met schilderstuk van 1665 eene prachtige aanwinst.

J. A. FEITH.

Oud-Dordt.

Het museum Oud-Dordt ontving door bemiddeling van Mevrouw Beijerman te Utrecht van de dames mejuffrouw Enschedé te Haarlem en Mevrouw Doijer-Enschedé te Velp ten geschenke behalve een blauw satijn vuurmanden- en nog een dergelijk kleed een portret in olieverf van Johan de Witt, alles afkomstig van de familie Hoog, nakomelingen van de Witt.

Het portret, uitstekend bewaard, is van dezelfde conceptie als de prent, beschreven bij Muller No. 1669.

Alleen is de houding iets anders, de rechterhand op de borst gelegd, de linker rustend op de tafel en den zegelstempel houdend.

Ook de raadzaal op den achtergrond is iets anders.

Het portret is kort voor 1667 geschilderd.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Galerie Alfred Thieme in Leipzig, mit Einleitung von Wilhelm Bode herausgegeben von Ulrich Thieme. Leipzig 1900.

Voortdurend algemeener wordt het gebruik, dat verzamelaars in met min of meer pracht uitgevoerde beschrijvingen van hunne collecties tegenover het groote publiek rekenschap afleggen van de wijze waarop zij verzamelen en van de resultaten die door hen verkregen werden.

De onlangs verschenen, met meer dan honderd afbeeldingen opgeluisterde beschrijving van «Meine Sammlung,» door den heer August Zeiss te Berlijn uitgegeven, kan op deze plaats minder geschikt aangekondigd worden, daar slechts weinig Nederlandsche kunstwerken door den heer Zeiss verzameld werden.

Geheel anders is het met het werk, waarvan de titel hierboven genoemd is.

De heer Alfred Thieme is een hartstochtelijk verzamelaar van Nederlandsche, speciaal Noord-Nederlandsche kunst, en nu hij van zijn collectie een geïllustreerden catalogus heeft uitgegeven is daarmede de studie der Oud-Hollandsche schilderkunst ten zeerste gebaat.

De verzamelaar heeft dit werk onder gelukkige auspiciën kunnen verrichten. Hij vond niemand minder dan Bode bereid er een kunsthistorisch overzicht voor te schrijven, en zijn eigen zoon, de bekende kunsthistoricus Dr. Ulrich Thieme, heeft den eigenlijken catalogus samengesteld. Deze heeft zich met de uiterste nauwgezetheid van zijn opdracht gekweten. Alle schilderijen zijn uitvoerig beschreven, de afkomst er van is met groote openhartigheid verteld en de geheele literatuur volledig opgesomd.

Eigenaardig is het, na te gaan, hoe de heer Thieme in de gelegenheid geweest is, in vijftien jaar tijds, want van 1886 dateert zijn oudste aankoop, zijn verzameling bijeen te brengen. Van de 94 schilderijen zijn er slechts 22 op aucties gekocht, alle andere uit de hand, hetzij van hun bedrijf min of meer openlijk uitoefenende kunsthandelaars,

hetzij van andere verzamelaars als den heer Gumprecht te Berlijn, den heer Rud. Kann te Parijs en de heeren Humfrey Ward en Charles Robinson te Londen. Tegelijkertijd heeft de heer Thieme niet verzuimd zijn verzameling voortdurend te verrijken, door minderwaardige stukken weer van de hand te doen. Zoo zal men thans een aantal stukken tevergeefs zoeken, die door hem in 1889 op de te Leipzig gehouden tentoonstelling van oude kunst waren ingezonden.

Jammer is het, dat niet altijd vermeld staat, wanneer een schilderij op deze tentoonstelling onder een anderen naam ingezonden werd. Zoo heette het thans Harmen Hals gedoopte echtbaar toen Jan Miense Molenaar. Dat verzuim zou tot verwarring aanleiding kunnen geven.

Het werk is rijk geïllustreerd. Nevens een aantal autotypen bevat het twee heliogravures naar de beide Rembrandts (een portret van zijn zuster en den Barmhartigen Samaritaan), een vrij goed geslaagde kleurendruk naar het deftige binnenhuis met musiceerenden door Pieter de Hooch, en een ets van Alb. Krüger naar den zoogenaamden «Mulat» van Frans Hals.

Na de inleiding van Dr. Bode is het onnoodig te wijzen op de afzonderlijke bestanddeelen van de collectie. Niemand beter toch dan hij verstaat de kunst om door het rangschikken en aaneenrijgen van het hem gegeven materiaal een afgerond kunsthistorisch overzicht te schrijven.

Daarom slechts een drietal opmerkingen.

Het mansportret van Cornelis Janssens van Ceulen bevat volgens Dr. Thieme de inscriptie «Stenen Becker.» Stellig is hiervoor te lezen Steven Becker en is daarmede de voorgestelde persoon aangeduid.

Op Miereveldts vrouwenportret moet een wapen staan. Mededeeling welk wapen, zou waarschijnlijk den naam van de voorgestelde kunnen doen aanwijzen.

Van het fraaie riviergezicht van Salomon van Ruysdael bestaat een groote prent van Pierre Jean Duret, waarnaar ook de houtsnede in het werk van Charles Blanc gecopieerd is.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Jakob Christoffel Le Blon, von Hans W. Singer. Mit einer farbigen Tafel und zwölf Abbildungen im Texte. Sonderabdruck aus den Graphischen Künsten. Wien, Gesellschaft für vervielfältigende Kunst. 1901. f^o.

Wel opmerkenswaardig is het, dat in zoo korten tijd na elkander een monographie over Michiel Le Blon en een over Jakob Christoffel

Le Blon verschenen is. Uitsluitend aan het toeval is zulks toe te schrijven, want op geen enkele wijze heeft de verschijning van het eerst genoemde werk van de hand van den heer J. Ph. van der Kellen invloed uitgeoefend op dat waarvan de titel hierboven staat.

Ofschoon Jakob Christoffel Le Blon Duitscher van geboorte was en een groot gedeelte van zijn leven in Engeland en Frankrijk heeft gewoond, is hij toch in zooverre onder de Hollandsche kunstenaars te rangschikken, dat hij te Amsterdam de eerstelingen van zijn nieuwe kunst heeft voortgebracht. Deze waren niet meer of minder dan kleuren-drukken volgens een systeem dat thans eerst weer kort geleden opnieuw opgevat is, en dat gegrond is op de kleurenwet van Newton.

De heer Singer heeft aan de beschrijving van het niet talrijke werk van Le Blon vooraf laten gaan een levensbeschrijving, die nog voor eenige aanvulling vatbaar is.

Vooreerst de verwantschap met zijn naamgenoot Michiel. Met vrij groote zekerheid kan vastgesteld worden, dat deze een broeder van Jakob Christoffel's grootvader geweest is. Jakob Christoffel, 23 Mei 1667 te Frankfort gedoopt, was n.l. een zoon van den boekhandelaar te dier stede Christoph Le Blon en Catharina Dorell (Peet was Dr. Jacob Israël te Heidelberg, die vertegenwoordigd werd door den bekenden graveur Caspar Merian). Van Michiel Le Blon is de nakomelingschap tot op den tijd van dezen boekhandelaar bekend, en daar komt hij niet bij voor. Maar eerst Michiels vader, ook Christoffel geheeten, had zich uit Bergen in Henegouwen te Frankfort metterwoon gevestigd, zoodat deze stellig de gemeenschappelijke stamvader moet geweest zijn. Hiermede komt dan zeer goed overeen de voornaam, zoodat de boekhandelaar Christoph voor den kleinzoon van den ouden Christoffel Le Blon aangezien kan worden.

Voor het tijdperk dat Jakob Christoffel leerde en later te Rome woonde is van Gool onze eenige bron, en deze is door schr. voldoende uitgeput. Omtrent zijn daarna gevolgd verblijf te Amsterdam staan ons echter nog andere bronnen ter beschikking.

7 Mei 1705 liet hij zich, komende van Frankfort, en zich noemende schilder te Amsterdam als poorter inschrijven. 1) Hij woonde er al veel eerder, want van Gool vermeldt in het leven van Bonaventura van Overbeke, dat deze hem van zijn tweede verblijf te Rome meebracht, en deze reis geschiedde omstreeks 1701 à 1702. 13 Februari 1705 vond de ondertrouw plaats van «Jacob Christoffel le Blon van Frankfoort fynschilder oud 34 jaren (zijn leeftijd gaf hij dus vier jaar te jong op) op de zingel geasst. met zyn vaders consent & Gerarda Vloet van Amsterdam, oud 26 jaren op de Cleveniers burgwal ouders doodt geasst. met haar swager Jan Bruynenburg.» Twee kinderen zijn

1) Aemstel's Oudheid IV p. 74.

uit dien echt ontsproten. 11 Juni 1706 werd in de Oude Kerk gedoopt Theodorus Le Blon, en 6 Sept. 1715 in de Westerkerk Christodorus. Dat verschil van kerk wijst op een verhuizing, en in de straks te noemen correspondentie wordt dan ook verteld dat hij met Mei 1707 verhuisd is naar de noordzijde van de Leliegracht bij de Heerengracht.

De heer Singer noemt van zijn werkzaamheid als schilder o. a. de portretten van zijn maecenas Bonaventura van Overbeke, geschilderd in 1704, dat uit een prent van C. Vermeulen bekend is, de portretten van zekeren heer Galer en zijn vrouw, en die van de ouders van Lambert ten Kate (alle volgens van Gool). Daarbij kunnen nog genoemd worden dat van ten Kate zelf en dat van den Doopsgezinden predikant Johannes Houbakker, beide door Jacobus Houbraken gegraveerd.

Ook uit de veilinglijsten van Hoet en Terwesten kon de opgave van den heer Singer nog een weinig vermeerderd worden.

«Een Christus aen 't kruis, zeer curieus en konstig geschildert» (hoog 1 voet 8 duim, breed 1 voet 2 duim). Verk. coll. des Amorie, Amsterdam 23 Juni 1722 — f 450. Vermoedelijk hetzelfde, nu genoemd «een kabinetstukje heel uitvoerig, het alderbeste dat'er van hem bekend is», werd wederom verkocht Amsterdam 17 Aug. 1735 — f 995 (verreweg de hoogste som, op deze auctie besteed, terwijl een Heilige Familie door Rembrandt voor f 100 werd toegewezen). Maar toen het 16 Oct. 1736 te Amsterdam ten derde male onder den hamer kwam, werd er maar f 185 voor besteed.

«Een leggend Venusje.» Verk. coll. Marquis de St. Philippe, 's-Gravenhage 30 Juli 1726 — f 19. Kan identisch zijn met no. 29 van de beschrijving van Le Blon's prenten.

«Een slapent Nymphje met een Sater en Cupido, extra puyk geschildert» en «Een Jagt Nymphje en Cupido, mede puyk goet». Verk. coll. George Bruyn, Amsterdam 16 Maart 1724 — f 1018. (Wederom verreweg de hoogste som van de auctie). Maar 15 April 1739 te Amsterdam wederom geveild, was nu de prijs gedaald tot f 336, niettegenstaande ze in den catalogus geprezen werden als «beide nooit zoo goet van hem gezien.»

«Vyf kindertjes die een term opregten.» Verk. coll. Sebastiaan Heemskerk, Amsterdam 31 Maart 1749 — f 29.

Le Blon's relatie tot den geleerden ten Kate wordt al door van Gool herdacht. Daarom doorbladerde ik diens correspondentie met Hendrik van Limborch te 's Gravenhage, in afschrift aanwezig op de Univ. Bibliotheek te Amsterdam, en al dadelijk de eerste brief van van Limborch (van 13 Febr. 1706) bevat den passus «Ik bidde ootmoedig mynen dienst gepresenteerd te hebben aan U. E. waardigen vriend, den Heere Le Blon, dien ik gaarne over de koleuren eens wilde onderhouden, zo ik kans zag om het per geschrift te doen, maar dit vinde ik onmogelijk.» Bijna in iederen brief worden over en weer de groeten

overgebracht, en ook verschillende persoonlijke bezoeken, zoowel van Le Blon aan van Limborch als omgekeerd vonden plaats. Bij een van deze bezochten ze samen Adriaan van der Werff te Rotterdam (1708).

Blijkt uit den eersten brief, dat vooral de studie der kleuren Le Blon bezig hield, toch interesseerden hem niet minder andere onderwerpen uit de theorie der beeldende kunsten. 15 Maart 1707 schreef ten Kate «Monsr. le Blon heeft iets onder de pers, 't geen hy, UEd. gaarne mededeelen zoude», en bij den volgenden brief is een exemplaar van dit geschriftje gelegd. Het is een «Generaale proportie voor de onderscheidene lengte der beelden van welbesnedene Menschelyke gestalte; ontworpen tot ondersteuning van het oog». In 12 artikelen ontwikkelt hij kortelyk zijn systeem, onderteekend J. C. L. B. en waaraan toegevoegd is een gravure, vermoedelyk van de hand van Le Blon zelf, «Afbeelding zoo van den generaalen leest, als van de drierleye gestaltens op den zelve geschoeit.»

Maar toch vormden de kleuren het voornaamste onderwerp in de gedachtenwisseling der beide kunstenaars. Daar deze veelal mondeling plaats had, is er slechts weinig over in de briefwisseling te vinden, te meer daar deze tot ten Kate gericht is, en Le Blon er steeds slechts terloops in genoemd wordt. Toch bevat ze eenige aanwijzingen, dat Le Blon's onderzoekingen van Limborch ernstig ter harte gingen. 29 Dec. 1711 schreef deze «Den Heer Le Blon zy ook hartelyk gegroet, en gevraagd of Zijn Ed. ook by myne overkomst wel wat tyd zal kunnen vacceeren. Ik hoope zyn Ed. verwstoffen aan te wijzen die zyn Ed. harmonieus beenzwart zullen opleveren, en een wit, zo transparent als de bruine schytgeel of de lak», en 1 Jan. 1712 antwoordde ten Kate «Of wij de wyze van uwe proeven aen te nemen of niet, kunnen wy niet zeggen, alzo wy geen regt begrip daarvan kunnen maken. De schuld is mooglyk aen ons, en dit te waerschylyker omdat UEd. voorstellen een tijd getroffen hebben, dat Monsr. Le Blons gedagten met zyn drukwerk bezig zyn geweest.»

Over dit drukwerk hadden we gaarne in de correspondentie nadere bijzonderheden gevonden, maar nadat 16 Jan. 1712 van Limborch nog de groeten aan Le Blon verzocht had, en hij hem kort daarna te Amsterdam had gesproken, breekt de correspondentie af, om eerst in 1725 weer geopend te worden. En inmiddels was Le Blon naar Londen vertrokken.

Reeds in het begin van 1710 had hij zich kort te Londen opgehouden. Ten Kate schreef 3 Febr. 1710 aan van Limborch: «Monsr. Le Blon, van wien wy tyding hebben dat in goede gezondheid tot Londen gearriveert is.» Na gedurende korten tijd te 's-Gravenhage en te Parijs vertoefd te hebben, woonde hij sedert ongeveer 1720 te Londen. Zijn verschillende pogingen om daar van zijn uitvinding een winstgevend bedrijf te maken, zijn door den heer Singer uitvoerig uit ver-

schillende bronnen medegedeeld. Eindelijk richtte hij er ook een weverij op, waar volgens zijn kleurentheorie tapijten geweven zouden worden. Maar ook in deze onderneming slaagde hij niet, en dit zelfs onder omstandigheden die hem dwongen in 1732 de vlucht te nemen naar 's-Gravenhage en van daar naar Parijs. Daar zette hij zijn onderneming voort, maar slaagde even weinig, en 16 Mei 1741 stierf hij er.

Verwonderlijk is het, dat de prenten van Le Blon zoo uiterst zeldzaam zijn, want alleen te Londen zijn er niet minder dan 6000 gedrukt. Deze zeldzaamheid is zelfs zoo groot, dat slechts weinig prentenkabinetten exemplaren bezitten. De heer Singer geeft een lijst van 38 prentenkabinetten waar men tevergeefs naar zijn werk zal zoeken. Ik hoop dat hij het onderzoek hiernaar elders consciëntieuser gedaan heeft dan in het eerste door hem genoemde kabinet, n.l. dat te Amsterdam, want daar is een uitnemend exemplaar van den Cupido naar Parmegiano.

Een andere grief, die ik tegen het eigenlijke catalogiseeringswerk van den heer Singer heb, is, dat de prenten niet nauwkeurig genoeg beschreven zijn. Wat toch is de onvermijdelijke opgave voor iederen beschrijver van het prentwerk van eenig kunstenaar? Dat de prenten zóó nauwkeurig beschreven zijn, dat men ze uit de enkele beschrijving kan herkennen. En wat zien we nu b.v. bij No. 3, Josef en de huisvrouw van Potifar, naar een schilderij van Carlo Cignani? De beschrijving past geheel op diens schilderij in het museum te Dresden, en toch is de prent niet naar deze schilderij gemaakt, maar naar een geheel andere, waarnaar ook Jacob Frey een gravure gesneden heeft.

Hier was dit te controleeren, omdat een kleine afbeelding in het werk van den heer Singer de vergelijking mogelijk maakt. Maar bij No. 6 (Christus in den tuin der olijven, naar Annibale Carracci) kan ik slechts vermoeden, dat naar hetzelfde origineel Lucas Vorsterman zijn fraaie prent gesneden heeft, en bij No. 9 (het Christuskind met den jeugdigen Johannes, naar van Dijck), dat door Arnoud de Jode dezelfde schilderij gegraveerd is. Met zekerheid is dit te zeggen van No. 16 en 17 (St. Agnes, naar Dominichino) die ook in een prent van Robert Strange en van No. 31 (het portret van Carondeletus, naar Sebastiano del Piombo) dat ook in een prent van Nicolas de Larmessin voor ons ligt.

Behalve 12 kleine zinco's is een van Le Blon's werken, het portret van Frederik prins van Wales, in een reproductie in kleuren aan de beschrijving toegevoegd. Die keuze acht ik weinig gelukkig, want het eenig bekende exemplaar (in de K.K. Hofbibliotheek te Weenen) is sterk getoucheerd en buitendien vernist. Ook is het een weinig aantrekkelijk onderwerp, die stijve jongen met zijn gepoederde pruik en roode jas. Waarom niet liever b.v. den Cupido naar Parmegiano genomen, een kleurendruk, zóó goed geslaagd, dat men er een zeer hoogen dunk van Le Blon's uitvinding door verkrijgt.

Toch zal Singer's werk dankbaar door alle prentliefebbers ontvangen zijn. Een bij de verspreiding en zeldzaamheid van het materiaal uiterst moeilijk te verrichten arbeid is door hem in eerste instantie verricht. Nu is het gemakkelijk op zijn werk voort te bouwen.

Jammer, dat de overdrukken niet in een handiger formaat zijn verschenen. Dat groot folio-boek van slechts 22 bladzijden is al heel moeilijk te hanteeren.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Verschenen:

Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van Geschiedenis en Kunst XXII (1899).

Verslagen van Vereenigingen.

Stedelijk Museum te Alkmaar. Verslag over het jaar 1900.

Dit museum mocht in het afgelopen jaar zijn zilveren feest vieren, en dat de ijver der bestuurders evenmin als de belangstelling van in- en uitwonenden sedert de stichting niet is verflauwd, bewijst dit jaarverslag ruimschoots.

Zoo kon thans onder de geschenken geboekt worden de houten provooststaf der jonge schutterij, in 1618 gevoerd door Floris Wildeman. Op sommige schutterstukken was zulk een staf al te zien, nu is er ook een in originali aanwezig.

Verslag van de werkzaamheden der vereeniging „Fléhité” gedurende het jaar 1900.

De ijverige beheerders van het Amersfoortsche museum mogen wederom met voldoening terug zien op het afgelopen jaar.

Alle voorwerpen die door wijlen den heer W. F. N. van Rootelaar in bruikleen waren gegeven, zijn tegen taxatieprijs van diens erfgenamen overgenomen.

De uitgave van een catalogus werd in nadere overweging genomen.

Van de lange lijst van aanwinsten verdienen afzonderlijk vermeld te worden een aantal ruitjes van gebrand glas, afkomstig o. a. van het voormalige St. Barbara-klooster en van het St. Pieters-Gasthuis, en een schilderij in de manier van Frans Floris, voorstellende een Heilige Familie.

De bijlagen hebben alle meer betrekking op de plaatselijke geschiedenis dan op oudheidkunde, behalve dat de heer W. Croockewit W.Az. wederom de jaarlijksche kroniek van afgebroken huizen heeft bijgehouden. De uitvoerige beschrijving die op deze wijze van allerlei gebouwen gegeven wordt, vormt een niet onbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis van het Hollandsche woonhuis.

Verslag van de Commissie van bestuur van het Provinciaal Museum van oudheden en geschiedkundige voorwerpen in Drenthe over 1900. ASSEN 1901.

«Hoewel in geringere mate dan in 1899, werden toch ook in 1900 tal van urnen en beitels, opgedolven in gemeenten uit den oosthoek van Drenthe, ter overneming aangeboden.»

Urnen, beitels en wat dies meer zij, vormen dan ook verreweg het grootste gedeelte van de aanwinsten, waardoor de verzameling wederom zoodanig werd uitgebreid, dat met het betrekken der nieuwe lokalen, waarop in het voorjaar van 1901 mag worden gerekend, in een dringende behoefte zal zijn voorzien.

27ste Verslag van de handelingen en den toestand van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden, over het jaar 1899/1900.

Van de voordrachten gehouden op de winteravondbijeenkomsten verdient hier de voordracht van Dr. H. J. de Dompierre de Chaupepié van 's Gravenhage, over munten en penningen uit kunsthistorisch oogpunt beschouwd, een afzonderlijke vermelding, want de Nederlandsche medailleerkunst werd daarbij voortdurend in het oog gehouden.

Het bezoek aan het Museum is in het afgelopen jaar wederom belangrijk vermeerderd, dank zij de verschillende tijdelijke tentoonstellingen, die voornamelijk uit de schatten van het Prentenkabinet gerecruteerd werden.

Verslag van den toestand van het Museum van oudheden voor de provincie en stad Groningen, over het jaar 1900.

Het gaat het Museum te Groningen wel voor den wind. De geldmiddelen vloeiden het bestuur weer ruimschoots toe, en gelijken tred hiermede hield de aanwas der verzamelingen. Vooral het legaat van Mej. T. Arkema te Warfum was van groote beteekenis, daar dit een verzameling van oudheden en kunstwerken van allerlei aard bevat, die al gedeeltelijk in de zeventiende eeuw door de familie van Bolhuis was bijeengebracht.

Van de schilderijen vermelden wij: een wintergezicht met de kerk van Kudelstaart, door Jan Beerstraaten; een vrouwenkopje door Paulus Bor, wiens naamteekening bij een restauratie van onder die van Rembrandt voor den dag kwam; twee ruitertafreelen door Dirk Maas 1680; een landschap door Jan van Goyen; een zeestuk door Lieven Verschuur; een besnijdenis, door Leonard Bramer; een dame, die met een vogeltje speelt en twee harlekijns, door Jan Abel Wassenbergh; vijf kleine zeestukjes door Wiger Vitringa, twee zeestukjes door Reinier Nooms en tal van familieportretten.

Ook een in marmer geheeldhouwd relief uit de tweede helft der 16^e eeuw, voorstellende het oordeel van Salomon, is zeker de aandacht overwaardig, evenals de gildeproef van den Groninger zilversmid Claes Muntinck, voorstellende een gezelschap drinkende boeren.

De kerkvoogden van de Ned. Hervormde Gemeente Bedum hebben in bruikleen afgestaan een prachtig geconserveerd bronzen schild, afkomstig van de grafzerk, van den in 1497 daar overleden vicaris Hinrick van Circksee.

Aangekocht werd o. a. op de veiling te Heeswijk een zilveren bierpul van omstreeks 1660 à 1664, afkomstig van het Aduarder zijlvest en met de wapens der scheppers en andere waardigheidsbekleeders van dit zijlvest versierd.

Oude gebouwen te Dordrecht.

De Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht, hield 15 April l.l. haar algemeene ledenvergadering, waarin de voorzitter, Mr. J. C. Overvoorde, verslag uitbracht over het afgelopen jaar en in de eerste plaats herinnerde aan het door de vereeniging uitgegeven werkje «Oude Gebouwen te Dordrecht»

Tijdens het samenstellen van den legger en na het verschijnen in in Juni l.l. zijn er weder enkele gevels verdwenen, doch gelukkig slechts

gevels van meer bescheiden waarde. Weldra zal er weder een worden afgebroken, n.l. een gevel aan de Lindengracht, waarover kort geleden in den gemeenteraad het doodvonnis werd uitgesproken. Hier echter bleek het gebouw zoo bouwvallig, dat behoud niet dan na grondige en zeer kostbare restauratie mogelijk zou zijn. Hiervoor miste de gevel voldoende waarde, al valt het verdwijnen te betreuren, daar het een aardig bewaard type is van eenvoudigen burgerbouw.

Gelukkiger was de vereeniging met den gevel Steegoversloot No. 48, waaraan ook uit bouwkundig oogpunt hoogere waarde is toe te kennen. Dank zij de kennisgeving door den directeur van Gemeentewerken, den heer Van Ruyven, was de vereeniging in staat tijdig de eigenares te wijzen op de kunstwaarde van het gebouw. Een onderzoek door deskundigen, de heeren Van der Kaa en Gelders, toonde de hechtheid van den bouw en gaf hen vrijheid een plan van verbouwing aan te geven, waardoor met behoud en verbetering van den gevel een aanmerkelijke besparing voor de eigenares gepaard ging. Een bewijs hoe onjuist dikwijls de bewering is, dat behoud van een ouden gevel alleen ten koste van groote financiëele opofferingen te verkrijgen is.

Eene restauratie van overwegend belang, die reeds meermalen werd besproken, is thans tot een begin van uitvoering gekomen: de restauratie van de Groote Kerk, waarvoor een commissie werd gevormd, dank zij het initiatief dezer vereeniging.

Het laatste en belangrijkste nieuws betreft de restauratie van den gevel Nieuwstraat 33, een der merkwaardigste gevels uit de eerste jaren der 17^e eeuw. Door de gemeente werd in 1899 een subsidie van f 500.— daartoe verleend, echter onder voorbehoud, dat door het rijk een gelijke subsidie zou worden beschikbaar gesteld. Dit laatste bleek toen onmogelijk. Dit jaar werd de aanvraag bij het rijk herhaald en voor enkele dagen werd het bestuur verheugd met een schrijven van den minister, dat van rijkswege voor deze restauratie een bijdrage van f 500.— was beschikbaar gesteld. Met de bijdrage der gemeente, de reeds ingezamelde bijdragen van particulieren en toegezegde subsidies van vereenigingen, vertrouwt het bestuur thans deze reeds lang begeerde restauratie zonder te groote opofferingen voor de kas der vereeniging te kunnen volbrengen. Met de eigenares van het pand, de Christelijke Jongelingsvereeniging, en den hypotheekhouder zijn reeds besprekingen gehouden, die hun volkomen medewerking verzekeren.

Voor een vrij talrijk publiek, heeren en dames, hield daarop de heer A. H. Peters, rijksarchitect te 's-Gravenhage, een lezing met kunstbeschouwing over de geschiedenis en ontwikkeling van het Nederlandsche woonhuis.

«Die Haghe.»

In het jaarverslag wordt naar aanleiding van het tienjarig bestaan der vereeniging een kort overzicht gegeven van het in dien tijd verrichtte. Behalve door lezingen en uitgaven werd de belangstelling der leden gewekt door verschillende excursies; «tot zelfs in de merkwaardige kelders onder de grafelijke zalen drong men door.» De vereeniging telt 10 eereleden, 1 donateur, 1 donatrice, 230 werkende, 260 buitengewone en 15 corresponderende leden. Voor het nieuwe vereenigingsjaar bestaan weder «grootte plannen.»

De door die Haghe uitgegeven «Bijdragen en Mededeelingen» bevatten verschillende historische bijdragen waaronder een uitvoerig artikel van Jhr. G. G. Calkoen over de wording en ontwikkeling van het Hof, met plattegrond. Het deel is versierd met enkele goede reproducties van oude stadsgezichten.

Wij geven aan de vereeniging, die over goede krachten en goede financiën blijkt te beschikken, in overweging ook eens hare krachten te beproeven aan eene geïllustreerde beschrijving van alle in de residentie nog aanwezige bouwstukken van kunsthistorische waarde.

Oude Monumenten.

O. L. V. of Groote Kerk te Dordrecht.

Uit de mededeelingen door het bestuur der restauratie-commissie in de vergadering van 25 April l.l. gedaan, blijkt dat het eerst ter hand genomen zal worden de restauratie van koor en de transept, waarvan de kosten geraamd worden op f 80.000 te verwerken in acht jaren.

Door H.H. Kerkvoogden is reeds een subsidie van f 2000 per jaar toegezegd en bij Synode, Rijk, Provincie en Gemeente is subsidie aangevraagd. De voorloopige opmetingen van het te restaureeren gedeelte zijn reeds gedaan en de commissie hoopt met 1902 de restauratie te kunnen beginnen.

Bij het afdrucken ontvingen wij bericht dat ook door den Gemeenteraad de gevraagde subsidie van f 1000.— per jaar is toegestaan.

De Martini-kerk te Franeker werd in 1876 met geldelijken steun van de regeering gerestaureerd. Thans zijn echter belangrijke herstellingen noodig wegens verzakkingen, die het cerbiedwaardige gebouw in gevaar brengen.

Het kerkbestuur heeft een onderzoek naar den toestand doen instellen, en het zal zich tot de regeering om geldelijken steun wenden, daar de kerkelijke fondsen ontoereikend zijn.

Deze kerk is waarschijnlijk gebouwd in den aanvang van de 15^e eeuw, in het tijdperk dat Sicco Sjaardema alleenheerscher in de stad was. Zij is geheel van baksteen opgetrokken en bestaat uit drie schepen, een koor met zijgangen en eene kapel. In den toren hangen drie klokken, waarvan de oudste in een opschrift herinnert aan haar geboortejaar, 1450, en tevens aan het geslacht Sciaerda of Sjaardema.

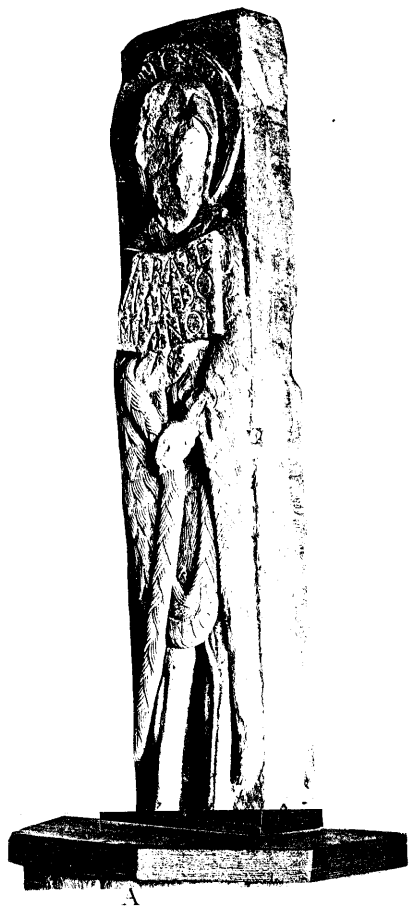
N. R. Cz. 24-3-1901.

De oudste beeldhouwwerken in Noord-Nederland.

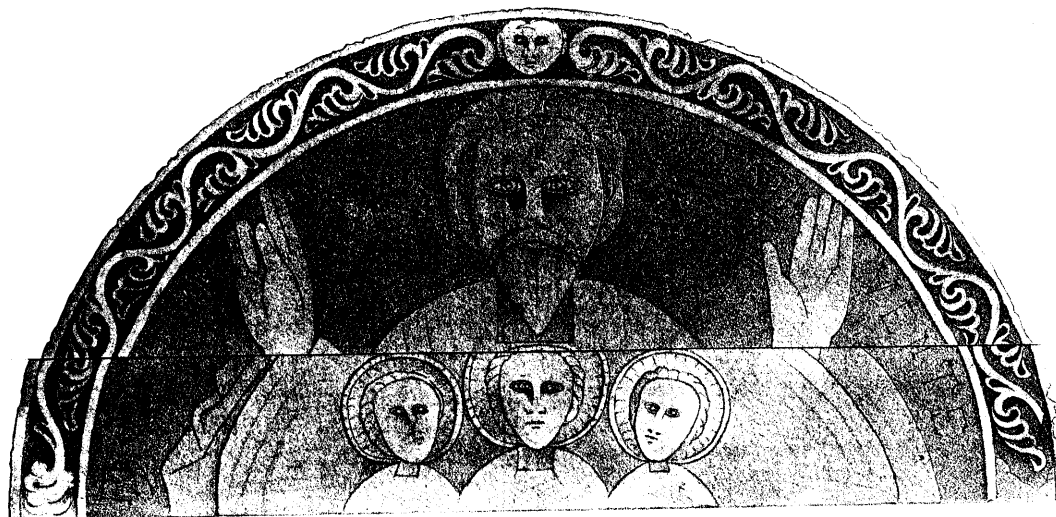
De vier beeldhouwwerken, op nevensgaande plaat verkleind weêrgegeven, behooren tot — ik meen te mogen zeggen: zijn — de oudste die bewaard bleven in de Noordelijke provinciën van ons land.

A.

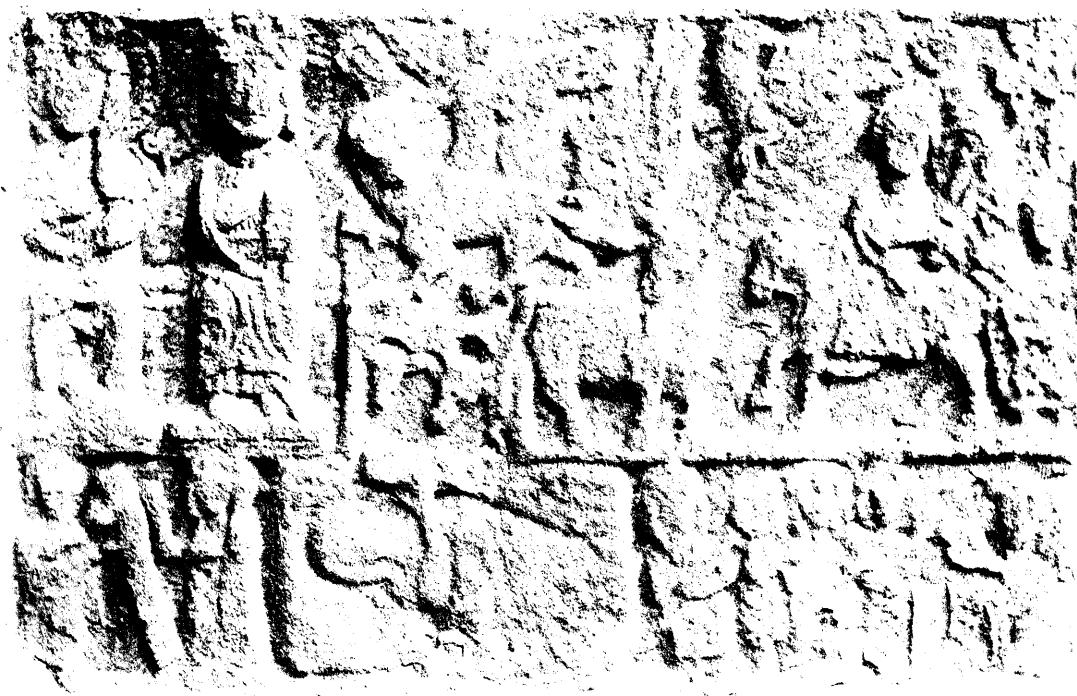
Het eerste is afkomstig uit de aan Sint-Johannes den Dooper gewijde kerk te Utrecht, gewoonlijk de St. Janskerk genoemd. Die kerk werd omstreeks 1050 gebouwd door bisschop Bernulfus. In 1148 werd zij door brand geteisterd, maar spoedig hersteld, en zij staat nog op het Janskerkhof, met een koor, dat in 1520 werd gebouwd. Waarschijnlijk behoorde dit beeldhouwwerk tot het oude koor. Mr. S. Muller Fz. zegt in zijn *Gids door het Museum van Oudheden te Utrecht* (1892, bl. 55), dat het vermoedelijk afkomstig is van een der ambonen of lezenaars, die ter weêrszijden van het koor stonden. Bij de verbouwing van het koor in 1520 zal het zijn opgeruimd en ingemetseld in het oxaal, waar het zich nog bevond in 1636. Daarna diende het omgekeerd als trede van het koor. Hier werd het gevonden in 1838, toen een trede tusschen het koor en het schip werd vernieuwd. De heer Van Asch van Wijck, Burgemeester van Utrecht, was met deze vondst zóó ingenomen, dat hij eene lithographische afbeelding — minder nauwkeurig dan de nevensstaande photographisch-lithographische — van het beeldhouwwerk liet maken en deze met een opstel plaatste in het door N. van der Monde uitgegeven *Tijdschrift voor Geschiedenis enz. van Utrecht*, 1839, blz. 1-19. Dadelijk werd de steen overgebracht naar de verzameling van oudheden

B

C

D

op het Stadhuis, welke het begin was van het tegenwoordig Museum van Oudheden.

Het beeldhouwwerk dagteekent uit den tijd der stichting van de kerk, het midden der elfde eeuw. Mr. S. Muller Fz. uitte in zijn *Gids* het vermoeden, dat het pendant nog wel aanwezig kon zijn en ook als trede dienst doen. Dit vermoeden werd, naar hij mij mededeelde, niet bewaarheid bij het daartoe voor eenige jaren ingesteld onderzoek. Nauwkeuriger beschrijving is niet wel mogelijk dan door dezen oudheidkundige gegeven werd in zijn *Catalogus* van het Museum, 1878, No. 115, en ik zal haar voor 't gemak van den lezer, overnemen. Zij luidt: «Reliëf van Benthheimer zandsteen met oude polychromie in rood en geel, voorstellende Johannes den Dooper met lang haar en geel geschilderd kemelsharen kleed, dat hij met de linkerhand vasthoudt. Op de aureool om zijn hoofd staan de woorden: *Johannes baptista*. Met de rechterhand houdt hij op de borst een bord, waarop geschreven staat: *parate viam domino*. De voeten ontbreken; het aangezicht en de rechterhand zijn geschonden. Het is nu nog hoog M. 1.43, breed M. 0.315.

B.

Het tweede beeldhouwwerk is de boogtrommel, die geplaatst was boven de deur der St. Adalbertskerk van de Benedictijner abdij te Egmond-binnen, en wordt thans bewaard in de zaal van het Nederlandsch Museum, bestemd voor de overblijfselen van de oudste kerkelijke bouwkunst, waar het weder boven een deur is geplaatst. Het is ook van rooden zandsteen, en heeft den vorm van een halven cirkel, in 't midden hoog M. 0.885 en breed M. 1.75. De apostel Sint Petrus is er op afgebeeld tot het midden, een nimbus om het hoofd, rechttuitziende, met baard en knevel, in het om den hals vierkant uitgesneden, rijk versierd priestergewaad, houdend in de rechterhand de sleutels van hemel en aarde, in de linkerhand den bischopsstaf. Ter weërszijden van het hoofd staan ingegrifd twee woorden: (*h*)*agios petrus*. Rechts en links van hem de halffiguren van een man en van een vrouw in biddende houding. Deze figuren hebben veel geleden, gelijk het gelaat van Sint Pieter, de linkerhand, waaraan de duim ontbreekt, de steel der sleutels en de stok van den staf. Het beeldhouwwerk is in zeer laag reliëf. Op de uitspringende booglijst staat in tamelijk groote letters met de gewone weglatingen van klinkers en samentrekking van medeklinkers, een opschrift in versmaat, door Mr. H. van Wijn, in het eerste deel van zijn *Huiszittend leven*, ontcijferd als volgt:

JANITOR. O. CELI.
TIBI. PRONUM. MENTE. FIDELI.
INTROMITTE. GREGEM.
SVP. PLACANS. SIBI. REGEM.

Vier rijmverzen, zooals gewoonlijk voor zulke omschriften werden

gebezigd. Van Wijn vertaalde ze: O Deurwachter des Hemels, doe deze, met geloovig harte voor u knielende schare binnenkomen, en verzoen met haar den koning der hemelingen.

Op de benedenlijst staat:

HIC THIDERIC ORAT.
OPVS. HOC. PETRONILLA. DECORAT.

Dit beteekent: Hier bidt Thideric (of Dirk). Dit werk versiert Petronilla.

Zijn die Dirk en Petronella de stichters der kerk? Het opschrift zegt dat niet, ofschoon gewoonlijk bij dergelijke opschriften de stichters worden bedoeld.

Ter nadere verklaring dienen wij eerst de geschiedenis van deze kerk op te halen, en daarna te onderzoeken welke Dirk en Petronella hier zijn bedoeld.

Authentieke bronnen voor de geschiedenis der Egmonder Abdij ontbreken, gelukkig, niet, en verscheidene geleerden hebben gedurende de vorige eeuw die bronnen grootendeels uitgegeven, toegelicht en vergeleken. In het Rijksarchief wordt bewaard de oorspronkelijke oorkonde van Graaf Theoderic of Dirk V dd. 26 Juli 1083, waarbij hij de giften zijner voorvaders aan de Abdij bekrachtigt. In dit stuk wordt gezegd dat Graaf Dirk I met zijne echtgenoot Geva te Egmond een houten kerk bouwde en een vrouwenklooster vestigde; en dat Graaf Dirk II (die op 6 Mei 988 stierf ¹) met zijn echtgenoot Hildegard in plaats van de houten een steenen kerk bouwde en de nonnen verving door monniken. In deze oorkonde worden ook vermeld de giften van Dirk V en van zijne vrouw, maar van bouwen of verbouwen der kerk is geen spraak.

Onder de handschriften van de Egmonder Abdij was er een dat heette *Liber Adalberti* ²) en, kort na 1125 geschreven, uittreksels uit schenkingsoorkonden van 't begin der 10^e eeuw tot omstreeks 1122 bevatte. Dit handschrift is niet tot ons gekomen, maar eene copie er van uit de 15^e eeuw, door H. van Wijn gevonden in het Rijksarchief, werd door hem beschreven in zijn *Huiszittend Leven*, 1807, en gedeeltelijk gedrukt door Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink in zijn *Hecmundensia* (Het Nederlandsche Rijksarchief, 1857.) Dit manuscript zet de geschiedenis van de abdij voort van 1083 tot na den dood van Floris II, op 2 Maart 1122, en de aanvaarding der voogdij door diens vrouw Petronella; het vermeldt de schenkingen van Floris en zijne gemalin, ook de schenkingen der laatste bij den dood van den eerste, maar van bouwen of verbouwen der Abdijkerk is geen spraak.

1) Zie het geslachtsregister in Bergh, Oorkondenboek I.

2) Zie over deze handschriften en hare uitgaven het voortreffelijk werk van Professor Dr. Karl Freiherr von Richthofen, Die älteren Egmonder Geschichtsquellen, Berlijn, 1886.

Vervolgens komt in aanmerking: het *Chronicon Hollandiae Vetus-tissimum Anonymi Monachi Egmondani*, uitgegeven door A. Kluit in zijn *Historia Critica Comitatus Hollandiae* enz. 1777. Dit *Chronicon* loopt tot 1206. Het handschrift door Kluit gedrukt, is echter uit het midden der 13^e eeuw, en behelst vrij wat uitweidingen van den copiïst. Hetzelfde is het geval met de zoogenaamde *Annales Egmondenses*, door Pertz gedrukt in de *Monumenta Germaniae Historica*, Script. D. XVI.

In de twee laatstgenoemde handschriften staat op het jaar 1113 vermeld, dat te Egmond in November twee kerken werden gewijd, een van de heilige Moeder Gods, de andere van St. Adalbert. Ook het *Chartularium Egmondense*, door Bergh uitgegeven in zijn *Oorkondenboek* D. I bl. 355 meldt hetzelfde. Uit den tekst blijkt echter duidelijk, in verband met de aantekening in het *Chartularium* op het jaar 1120, dat abt Adalard werd begraven «ante chorum ecclesiae parochialis quam construxerat in honorem beate Marie virginis,» dat de Mariakerk was de parochie- of buurtkerk van Egmond, en uit de woorden van het *Chronicon* en van de *Annales*, dat de St. Adalbertuskerk stond «ubi sepultus fuit,» volgt dat hier bedoeld wordt de kapel in het duin, ter plaatse waar St. Adalbert begraven was. Hetzelfde bericht, wat meer gedetailleerd, geven de *Annales* en het *Chartularium* nog eens op het jaar 1136.

In de copiën van het *Chronicon*, uitgegeven door Kluit en Pertz, staat echter iets dat voor ons onderzoek belangrijker is, maar blijkbaar van later datum dan het origineel. Onder de klachten van dien schrijver over het wanbeheer, door Gravin Petronella na den dood van Graaf Floris, dus na 1122, gevoerd tengevolge, zooals de auteur welwillend zegt, van inblazingen van verdorven lieden, staat ook deze: «respectu magis avaritiae, quam timoris Domini suggesterunt Comitissae, ut destruetur vetus templum, quasi indecens et nimis augustum.» En zoowel het *Chronicon* als de *Annales* melden op het jaar 1139: «Hoc anno perfectum est templum in Ekmunda a Domino Waltero abbate.» Terwijl beiden op het jaar 1143 berichten: Non. Octobris dedicatum est templum (quod dixi) a Domino Harberto Episcopo, presente Theodorico Comite et uxore sua Sophia, et congregato populo infinitae multitudinis tanta praeparatione necessariorum a domino Waltero Abbate provisa, ut, qui praesentes fuerunt, nunquam tali dedicationi affuisse hodieque testentur.»

Zou dit inderdaad zijn voldoende bewijs, dat in 1143 een nieuwe Abdijkerk werd gewijd, zoo als Van Wijn meent? Er bestaan m. i. eenige bezwaren om hierin met hem mede te gaan. Ten eerste meen ik te moeten opmerken, dat aan de aangehaalde zinsnede voorafgaat de klacht over de aanstelling van Petronella's kapelaan tot abt, en dat op haar volgen de woorden: «Factum est, et tres constituti sunt laici praelati ecclesiae, lupi magis quam pastores.» M. i. is met de destructie van de vetus templum bedoeld de aanstelling van die prelaten. Gelijk de

schrijver een weinig verder gebruikt de uitdrukking «destruit templum Dei,» waar hij vertelt van de lieden, die trouwden op kosten «possessionis nostrae.» Templum Dei en vetus templum zijn hier de Abdij met hare goederen, destruere verkwisten, indecens et nimus augustum het eenvoudige leven der monniken! Waar een kerkgebouw wordt bedoeld, gebruiken deze schrijvers meest het woord ecclesia.

Graaf Floris werd in 1122 begraven in de Abdijkerk, gelijk al zijn voorvaders; kon zijn weduwe die kerk dan spoedig na zijn dood laten afbreken? De fierheid der Gravin zou daartegen in verzet moeten komen, zoo niet de eerbied der vrouw voor de rust van haar gemaal.

Kan bij de berichten van 1139 en 1143 niet bedoeld zijn de Mariakerk, door Abt Adelard in 1113 gebouwd?

Het tijdsverloop is geen bezwaar tegen deze onderstelling. Soms werd vrij wat langer, wel 50 jaren aan een kerk gebouwd, en de opstand der West-Friezen, aangevoerd door Floris den zwarte, jonger broeder van Graaf Dirk VI, zou hier zoo'n vertraging licht verklaren. Abt Adelard werd, zoo als wij gezien hebben, in 1120 begraven in de Mariakerk «ante chorum.» Was misschien dat koor nog niet gereed, en bestond de voltooiing door Abt Wouter soms in het bouwen van dat koor? Zoowel de ongeregeldheden, welke te Egmond plaats hadden kort na den dood van Graaf Floris II, als 't stichten van nieuwe altaren zou de wijding in 1143 verklaren.

Nog eens: het is niet waarschijnlijk dat Gravin Petronella de hand zou hebben geslagen aan de kerk, waarin alle Graven van Holland, ook haar gemaal, begraven waren, en nergens staat stellig, dat een nieuwe Abdijkerk werd gebouwd.

Nu dienen wij te onderzoeken wie de Dirk en de Petronella zijn, wier namen staan op de benedenlijst van de boogtrommel onder de twee ter weërszijden van St. Petrus staande figuren. Onder de Dirken uit het Hollandsche Gravenhuis is ruime keus, maar er is slechts één Petronella, de echtgenoot van Graaf Floris II, bijgenaamd de Vette. Beiden gaven de Abdij verscheidene geschenken, en zij gaf er, volgens gebruik, nog eenige bij zijn dood. Toen hij op 2 Maart 1122 overleden was, trad zij op niet alleen als voogdes over hare minderjarige kinderen, maar ook als Gravin en zij deed dit zonder den Keizer hierin te kennen. Hendrik V was hierover met reden verbolgen, en toen hij in 1123 het kerstfeest te Utrecht had gevierd, trok hij met een leger tegen Petronella op, die nu het trotsche hoofd moest buigen. Groot belang heeft hier de vraag, hoelang Petronella voogdes over haar kinderen was en de Gravelijke regeering waarnam. Van Loon toonde aan dat Graaf Floris II in 1084 moet geboren zijn en dus 38 jaren oud was toen hij stierf, zoodat terecht van hem wordt gezegd, met het oog op het zooveel langer leven van zijne voorgangers, dat hij stierf «in flore juventutis.» Hij huwde Petronella omstreeks 1113, en zijn

oudste zoon kan toen hij stierf hoogstens acht jaren oud zijn geweest. ¹⁾ In 1132 wordt deze als Graaf vermeld bij den opstand van de West-Friezen en van zijn jongeren broeder Floris de Zwarte. Waarschijnlijk begon die opstand toen hij de Gravelijke regeering aanvaardde. Petronella's voogdijschap zal dus geduurd hebben ongeveer tien jaren, van 1122 tot 1132. In 1133 stichtte zij het Nonnenklooster Rijnsburg bij Leiden, waar zij in 1144 begraven werd. Het verdient opgemerkt te worden, hoe slecht de Egmonder geschiedschrijvers over haar te spreken zijn. Dit kan twee oorzaken hebben. Abt Adelard was in 1120 overleden en in 1122 was nog geen anderen abt gekozen. Dit gaf, naar het schijnt, aanleiding tot wanbeheer en allerlei verkeerdheden. Dadelijk na den dood van haar gemaal dwong Petronella de monniken een abt te benoemen, en wel haar kapelaan, die van mindere afkomst was dan de vorige abten. Dit hinderde de kloosterheeren, die bovendien het zeer onaangenaam vonden, dat Petronella door haar kapelaan meesteres was over de abdij, haar goederen en inkomsten. Deze abt, Ascelinus of Anselmus, kon het dan ook niet lang houden; reeds in 1129 trad hij af. Ook zijn er geen giften van haar aan kerk en klooster na Maart 1122 geboekt, en dus waarschijnlijk ook niet geschonken. Zij was, vermoedelijk om de vijandige stemming der monniken, hen minder gunstig gezind geworden. Had zij werkelijk een nieuwe Abdijkerk gesticht, dan zou zij toch wel gezorgd hebben dat dit vermeld werd in het randschrift van de boogtrommel.

Geen ander dan zij kan bedoeld zijn, omdat er geen andere Petronella is geweest. De Dirk naast haar vermeld, kan dus moeilijk een ander zijn dan haar zoon Dirk, zooals Van Wijn in zijn *Huiszittend Leven* reeds heeft gezegd. Bezie men het figuur, dat hem moet voorstellen, dan verdient opmerking, dat hij geen baard draagt, en dus nog jong is. De boogtrommel zal dus geplaatst zijn korten tijd na den dood van Petronella's gemaal, tusschen 1122 en 1129. En het verstandigst zal wel zijn zich te houden aan het inschrift, dat slechts zegt, dat Dirk bad in deze kerk en Petronella haar versierde. Misschien slaat dit laatste juist op het plaatsen van de boogtrommel, die noodig kan zijn geweest om gebreken van de oorspronkelijke, of omdat Petronella de andere niet fraai genoeg vond en zelve erop vermeld wilde zijn.

De steen maakt den indruk ouder te zijn dan het begin van de twaalfde eeuw, vooral wanneer men let op de een eeuw oudere steen van de Sint-Janskerk. Maar Egmond was geen Utrecht, de bisschopsstad, waar de beeldhouwkunst druk werd beoefend. En de macht der traditie was groot in die dagen, zoodat de Egmonder beeldhouwer zich wel aan haar zal gehouden hebben.

In het *Chartularium* gaan aan het bericht der wijding van de

1) Zie Kluit's uiteenzetting dezer feiten, in de noot bl. 67, 68 zijner Hist. Crit. D. I.

Mariakerk en van de kapel in het duin, in 1113, eenige woorden vooraf, die niet onwaarschijnlijk de Abdijkerk betreffen. Zij behelzen het bericht der wijding van een «altare in crypta turra australi contigua.» Geldt dit werkelijk de Abdijkerk, dan zouden wij hierin eene aanwijzing hebben omtrent haar gedaante. De zuidertoren onderstelt een noordertoren, en tusschen deze zal de naar het westen gekeerde voorgevel met den hoofdingang hebben gestaan. Bekend is, dat de Abdij in 1572 werd geplunderd en verwoest door de benden van Sonoy, en dat steenen en lood van haar werden gebruikt bij het bouwen van schansen ter beveiliging van het in 1573 belegerde Alkmaar. Van de kerk bleven de twee torens staan met een gedeelte van den voorgevel. Zóó is zij afgebeeld in de *Kronyck ende Historie van het Edele en Machtige Geslachte van den Huysse van Egmond*, dat waarschijnlijk in 1603 werd uitgegeven en vele keeren werd herdrukt. Daarin staat, dat op 3 en 4 Maart 1596 de spits van den noordelijken toorn inviel en vervolgens de oostelijke zijde van dien toorn tot den grond toe, terwijl de westelijke zijde bleef staan. De Noord-Hollandsche steden verkochten de materialen, maar repareerden den zuidelijken toorn, omdat die diende als baken voor de schippers in zee. H. van Wijn bericht dat in 1798 nog over was «een zeer geteisterde gevel tusschen de torens» — dus wat men op de prentjes der vermelde *Kronyck* ziet afgebeeld, — en dat op 18 December van dat jaar de spits van een der twee torens instortte (dus van den zuidelijken toorn), en de heer S. J. T. Tinne, heer der Egmondten, toen besloot het overschot te slopen.

C.

Het derde beeldhouwwerk is ook een boogtrommel en ongeveer een eeuw ouder. Deze steen is gemetseld in een der oostelijke muren van de groote of Michaëlskerk te Zwolle, zeven voet van den grond. Tweemalen is hij in prent gebracht en beschreven. Den eersten keer door L. Bethmann, van Hannover, die in 1839 ons land bezocht voor de *Monumenta historiae Germanicae* van Dr. Pertz. Hij zond zijn opstel met een zeer onnauwkeurige teekening aan den heer P. C. Molhuijsen, die beide, het opstel vertaald, deed opnemen in de *Overijsselsche almanak* voor het jaar 1841. De heer Bethmann beschrijft den steen als volgt: «Hij heeft de gedaante van een halven cirkel (hoogte M. 066, breedte M. 1.29). De benedenste rechte zijde is zonder rand, om de bovenste loopt een randstreep met een versiersel van ranken en bladeren, zooals aan gebouwen in de 11^e en 12^e eeuw dikwijls voorkomt, later niet meer. Het midden wordt ingenomen door een klein menschenhoofd, zooals men toen gaarne tusschen loofwerkversierselen aanbracht. De vlakke van den steen treedt achter dezen rand iets terug; van haar verheffen zich de figuren in zeer zwak reliëf. In het midden vertoont zich het borstbeeld van een man in wijd gewaad, met spits

toeloopenden baard en sterke knevels; beide handen zijn symmetrisch opgebeurd, de linker geheel vlak, de rechter slechts wijs- en middelvinger (en duim) opgeheven.«

Voor de verdere beschrijving gebruik ik liever de studie van den heer Otto Ant. Spitzen, verschenen in de *Verzameling van stukken die betrekking hebben tot Overijsselsch Regt en Geschiedenis*. IIe afd. 10^e stuk, 1876, bl. 19, waar de beschrijving van Bethmann wordt aangevuld en verbeterd. «Vóór zijne borst vertoonen zich drie veel kleinere bustes, die elk den nimbus of straalkrans om het hoofd dragen, terwijl hij zelf dien mist. De middelste dezer kleinere personen is grooter dan de rechtsche en linksche, beide eenigszins naar hem gekeerd. De ruimte tusschen hoofdfiguur en randstreep is tamelijk bezet met ingegrifte letters; onmiddelijk onder den rand een doorlopend omschrift van een aantal woorden, wier twee of drie eerste verkort en moeilijk te lezen zijn; iets lager twee bovengeplaatste, beide door het hoofd onderbrokene woorden, die zich vrij gemakkelijk laten lezen.« Bethmann, Spitzen en iedereen ziet dat er staat: «pater abraham.« Deze is dus de hoofdpersoon en voorgesteld, gelijk Spitzen zegt, geheel in overeenkomst met de middeleeuwsche iconographie, met het gewone gewaad der aartsvaders: het lange kleed met den daarover geslagen mantel. Bethmann opperde het denkbeeld, dat hier zou zijn voorgesteld het zitten in Abrahams schoot, uit de gelijkenis van Lazarus. De heer Spitzen had daartegen verscheidene bezwaren. Ten eerste, dat Abraham's schoot, de verblijfplaats der zaligen, minder behoort tot den kring van voorstellingen, aangewend in deurtrommels van Romaansche kerken. Nergens vond hij die. Maar hiertegen kan worden gewezen op het, door Bethmann reeds herinnerde feit, dat men ook nergens elders een Oud-testamentisch figuur als Abraham, in plaats van een Heilige of Nieuw-testamentisch figuur, in deze boogtrommels aantreft. Klemmender acht ik Spitzen's opmerkingen, dat de drie kleinere figuren niet slechts zaligen, maar blijkens den nimbus heiligen moeten voorstellen, en dat hunne groepeeringsveeler doet denken aan een bekend drietal dan aan voorbeelden van een afgetrokken algemeenheid (der zaligen.) «De middelste — zóó zegt hij — is klaarblijkelijk de hoofdpersoon, de rechtsche en linksche, naar hem gekeerd, zijn metgezellen ja, maar minderen. Er is bovendien, om de zalige rust van Abraham's schoot te verbeelden, en in de kleinere figuren en in Abraham zelf te veel beweging. Gene schijnen eer te wandelen dan te rusten, en deze is door het gebaar van handen en vingers . . . ten minste sprekende voorgesteld. Ter versterking van zijn argumenten herinnert de heer Spitzen hoe in 't Gothisch tijdvak Abraham's schoot werd afgebeeld: de aartsvader rustig gezeten, met een op zijn schoot neerhangenden doek in de handen, waarop een kindje staat, te halver lijve naakt. De heer Spitzen denkt aan de verschijning van Jahwe aan Abraham in het dal van

Mamre. Aan de deur zijner tent gezeten ziet Abraham plotseling drie mannen voor zich staan, hij noodt hen tot den maaltijd, en zij beloven hem een zoon van Sara. In het boek Genesis wordt één van het drietal Jahwe, de twee anderen engelen genoemd. Later zag men in hen de aartsengelen Michaël, Gabriël en Raphaël en beschouwde men den eersten en voornaamsten aartsengel als den vertegenwoordiger van Jahwe. De heer Spitzzen vraagt: «Waar in het trosselveld boven de hoofddeur eener aan den aartsengel Michaël toegewijde kerk een tafereel is aangebracht uit de geschiedenis van Abraham, moeten wij daar niet het eenige tafereel verwachten waarin die aartsengel eene rol vervult?» en hij vindt dat «alleen deze onderstelling alle bijzonderheden van het stuk verklaart. Vader Abraham zonder nimbus, want hij leeft nog op aarde, zit aan de deur der kerk, zijner tent als 't ware, want hij is de vader der geloovigen. Vóór hem staan in kleiner afmetingen en lager, want anders zou hij zelf niet kunnen gezien worden, drie met den nimbus voorziene jongelingen, want zoo worden engelen in den regel afgebeeld. Zij zijn ongevluegeld, want zij werden door Abraham aanvankelijk niet als engelen herkend. De middelste is de grootste, want hij moet Michaël verbeelden.» Het gebaar van Abraham noemt Spitzzen het gebaar dat «sprekenden geregeld vertoonen, al zweren of leeren of zegenen zij niet» Ik zou het omhoog steken der hand eer een gebaar van verrassing noemen, dat nog beter in deze voorstelling past, als men denkt aan Abrahams verrassing hetzij bij de komst der drie mannen, hetzij bij de belofte dat Sara een zoon zou baren.

Het doorlopend omschrift onder den bovenrand zat onder een dikke verflaag toen de heeren Bethmann en Molhuijsen trachtten het te ontcijferen. Die verflaag werd, op verzoek van den heer Spitzzen, verwijderd, en hij las: P R M A. F R T. V I T E. L O C U S. U T. D O M U S. I S T A. V E N I T E., de zeven eerste letters vulde de heer Spitzzen aan tot: P R e M i A. F e R T., zoodat het geheele omschrift luidt: Premia fert vite locus ut domus ista: venite, dat is: «eene plaats als dit huis verschaft het loon des levens.» Dergelijke omschriften werden — zooals we reeds gezien hebben — meestal in dichtmaat en liefst in rijmverzen gemaakt. De drie laatste woorden, ook door Bethmann en Molhuijsen aldus gelezen, zijn het einde van een hexameter, en het ook door hen ontcijferde woord vite (vitae) rijmt blijkbaar met venite. De aanvulling van den heer Spitzzen geeft een volmaakt leonijsch vers, dat een goeden zin heeft, en is m. i. uitnemend geslaagd.

Onbekend is het jaar waarin de Michaëlskerk werd gesticht. In een oorkonde van 1040 wordt de kerk te Zwolle door den bisschop van Utrecht afgestaan aan het kapittel te Deventer. Misschien was zij kort te voren gebouwd. de steen behoort bij een kerk, die in de eerste helft der elfde eeuw werd gebouwd. In het begin der vijftiende eeuw werd de oude Michaëlskerk vervangen door de grootsche Gothische

kerk, welke nog bestaat, en uit eerbied voor 't verleden werd toen deze steen in een der muren geplaatst.

D.

Dit is de St. Maartens-steen van de St. Maartens-kerk te Bolsward. Hij is uitvoerig beschreven door Dr. L. J. F. Janssen in *De Vrije Fries* van 1850, D. V. bl. 277 tot 308, en bij dit opstel afgebeeld in eene lithographie, voor welke juistheid de schrijver instaat. Ook is hij vermeld in M. E. van der Meulen's *Bolsward's kunst en kunstgeschiedenis*, 1888, en daar afgebeeld naar eene photographie, die juister is dan de door T. Hooiberg naar eene teekening van D. Hansma gemaakte lithographie. Toen Dr. Janssen den steen bestudeerde zat deze buiten in den westelijken muur van den toorn. In 1875 werd hij van daar overgebracht in de kerk, in den zuidelijken muur.

Het is een roode zandsteen. M. 1.19 lang en 0.75 breed. In laagrelief zijn verschillende voorstellingen erop aangebracht. Door de samenstelling en den aard der onderscheidene groepen is deze steen eenig. Dr. Janssen meende eerst, dat hij vroeger grooter is geweest, doch een opzettelijk onderzoek leerde hem dat dit niet het geval is, maar dat de beeldhouwer de ruimte vooral aan de linkerzijde niet genoeg berekend had en dientengevolge enkele gedeelten niet behoorlijk uitkomen.

Ik zou voor de beschrijving van het beeldhouwwerk kunnen volstaan met eene verwijzing naar de studie van Dr. Janssen. *De Vrije Fries* van 1850 zal echter voor verscheidene lezers niet gemakkelijk te verkrijgen zijn. Daarom meen ik te moeten geven het volgend uittreksel uit die studie.

Het beeldwerk is in twee hoofddeelen afgedeeld: het eene boven, het andere beneden; maar er is geen afscheidingslijst tusschen beide, en men mag hierom besluiten dat beide deelen bij elkaër behooren of een samenhangend geheel uitmaken. Dit wordt ook bij de beschouwing van elk gedeelte bevestigd. De hoofdvoorstelling is op het bovengedeelte rechts: St. Maarten, als krijgsman, te paard, reikt er aan een achter hem geplaatsten arme, de met het zwaard afgesneden mantelslip. De Heilige is wel, wegens den geschonden toestand van den steen, als krijgsman nauwelijks meer te onderscheiden, doch men ziet dat hij een zwaard houdt en zich op zij gekeerd heeft naar iemand die achter zijn paard staat. Hij is gekleed in een lange tunica, waarover de mantel (chlamys) valt. Onzeker is het of zijn hoofd is voorzien van een aureool of van een muts, alsmede of zijn voeten in stijgbeugels rusten en van sporen zijn voorzien. Zijn paard heeft geen ander tuig dan één toom en een borstriem. Boven zijn hoofd ziet men een figuur, dat wel zeer geschonden is, maar gelijk naar een mensch of engel.

Zij behoort tot de voorstelling links, welke bevat een arend, een gevleugelden os en een gevleugelden leeuw. Deze drie symbolische

dieren, gevoegd bij den mensch of engel, kunnen zijn de in *Openbaring* IV: 2—8 beschreven geheimzinnige dieren, welke Gods troon omringen, of de vier Evangelisten, die in de Christelijke kunst ontelbare malen voorkomen: Mattheus als engel, Marcus als leeuw, Lucas als os, Johannes als arend. Waarschijnlijk zullen hier de Evangelisten bedoeld zijn, omdat de dieren in de *Openbaring* gezegd worden zes vleugels te hebben, en deze er slechts twee bezitten, en omdat naast deze dieren zich bevindt een figuur, dat voor Christus moet gehouden worden, wiens geboorte daar beneden is voorgesteld. Meermalen komen op middel-eeuwsche kunstwerken de evangelisten in deze gedaanten voor, als herauten den troon of de beeltenis van Christus omringende, en in dit beeldwerk is slechts dit zeldzaam, dat zij er den troon van Christus niet omringen, maar aan zijn linkerhand geplaatst zijn, als in ééne lijn St. Maarten verbindend met Christus. Die verbinding heeft de beeldhouwer wellicht gemaakt, omdat St. Maarten reeds catechumeen was, toen hij gemelde daad van barmhartigheid verrichtte, of om het droomgezicht, waarin op dienzelfden nacht Christus hem verscheen. Ondanks den afgesleten toestand van den steen te dezer plaats, kan voor zeker worden aangenomen, dat hier Christus op zijn troon is voorgesteld. Hij houdt in zijn linkerhand iets dat het Evangelienboek of een perkamenten rol moet zijn, en houdt de rechterhand tegen den boezem. Hij is gekleed in een tunica, die om het midden gegord is, en daarover den koninklijken mantel, die van den linkerschouder naar voren over zijn schoot valt. Zijn hoofd is versierd met een leliekroon en een aureool, die van binnen met boogjes is versierd als ware het een geopende bloemkelk met ronde blaadjes. De baard is kort en ongespleten, doch omgeeft zijn geheele aangezicht, waarop die strakke ernst schijnt te troonen, die aan de Christusbeelden in en na de tiende eeuw eigen is. Zijn haren dalen niet af tot de schouders, maar vallen slechts iets lager dan de ooren; zij zijn scherp afgestoken, zoodat zij bij den eersten aanblik op een kap gelijken. Minder gewoon, ofschoon geenszins eenig, is de houding der rechterhand tegen den boezem; gewoonlijk is zij uitgestrekt met zegenend gebaar.

Maria zit aan zijn rechterhand. Zij is kennelijk vooral aan de vrouwelijke sluierskap, die van het hoofd tot over de schouders valt. Overigens is zij gekleed als Christus, houdt als deze tegen haar boezem de rechterhand en den mantel in de linkerhand. Kroon en aureool zijn gelijk; zij heeft dezelfde grootte, zit op gelijke hoogte en op denzelfden zetel. Misschien had zij een voetbankje onder de voeten, maar dit is niet meer te onderscheiden, omdat de steen daar te veel geschonden is. Het klaverbladvormig versiersel tusschen haar en Christus kan een bloot versiersel zijn behoorende tot de stoelleuning, maar het kan ook verbeelden de lelie als symbool van Maria's maagdelijke reinheid of doelen op de legende van de lelie, ontsproten aan Jozef's staf. Zeld-

zaam is echter de voorstelling van Maria, zonder andere attributen dan de aureool, en gezeten naast Christus, door geen bepaalde actie met elkaër in aanraking gebracht.

De beneden-afdeeling bevat drie groepen, welke met de bovenste in verband staan. De middenste stelt de geboorte van Jezus voor. Maria ligt op een spreij, overdekt, alsof zij zelf een ingewikkeld kind was, en boven haar, in de kribbe van den beestenstal, ligt het Christus-kind, hetwelk zij misschien met de linkerhand omvat heeft, en dat zijn opgeheven armpje naar haar omhoog schijnt te houden. De steen is zeer afgesleten, zoodat men niet bepalen kan of Maria het kind in den arm houdt, of moeder en kind een aureool hebben, of het kind lange kleeren draagt. Gewoonlijk is het kind verder van Maria verwijderd en kan men duidelijker zien dat het kind in de kribbe ligt en de moeder afzonderlijk op een spreij of bed. Misschien moet de plaatsing van het kind zóó dicht bij Maria toegeschreven worden aan gebrek aan ruimte, maar bij den afgesleten toestand laat ook dit zich niet genoegzaam beoordeelen. De beestenkoppen, die uit de rondbogen van den stal op het wereldwonder nêrzien, zijn de bij zulke middeleeuwsche tafereelen algemeen aangenomene: een os en ezel. Het nauw verband van dit tafereel tot de voorstelling er boven is onmiskenbaar en wordt nog duidelijker door de omstandigheid, dat op den stal met het kind de gevleugelde leeuw staat, de naaste trawant van den verheerlijkten Christus-koning. Gelijke parallel mag misschien getrokken worden tusschen de Christusmoeder in den stal en de koningin Maria op den troon naast haar verheerlijkten zoon.

Onoplosbaar is de groep rechts van de geboorte. Zij bestaat uit een oud, gebaard man, die onder zijn arm houdt een zwaard, balk, staf, zaag of iets dergelijks; vervolgens een bijna volwassen kind, daarna twee vrouwen, die, naar het schijnt, arm in arm gaan naar een vierkant altaar, waarvoor een monsterachtig wezen staat, vermoedelijk een mensch, wiens monsterachtigheid wellicht is toe te schrijven aan den geschonden toestand van den steen.

De laatste groep, in den linkerhoek, bevat twee personen. Waarschijnlijk stelt zij voor de opdracht van een op perkament geschreven gift door een dedicant aan St. Maarten, ten behoeve van de aan hem gewijde kerk. Men zal dan in den persoon rechts St. Maarten te zien hebben, en in den persoon links den dedicant St. Maarten schijnt een aureool te dragen en in een lange tunica gekleed te zijn; van het gewaad van den dedicant is weinig te onderscheiden.

De stijl van het geheel, de ordonnantie, de kostumen en sommige attributen schijnen op de 12^e, althans niet later dan de 13^e eeuw te wijzen. Het is van een tamelijk geschikten kunstenaar, die fiks doch wellicht te haastig gewerkt heeft en daardoor nu en dan kleine fouten heeft gemaakt, gelijk b.v. aan de vlerken en de geheele figuur van den os.

Aan de twaalfde eeuw doet vooral denken de wat incengedrongen, stijve vorm der grootste beelden, hun hieratisch karakter, eigen aan de (Byzantijnsche) kunst der elfde eeuw, waaraan de kunst in de twaalfde eeuw begon zich te ontworstelen, zoo als de kleinere beeldjes, vooral in het benedengedeelte, zouden kunnen getuigen. Ook de ronde, kegelvormige gedaante en de dikte der hoofden wijzen op de twaalfde eeuw. De houding en het gewaad van Christus komen ook overeen met sommige voorstellingen uit dien tijd. De sluierkap van Maria stemt met de vrouwenkleeding uit de twaalfde, zelfs nog uit de dertiende eeuw, en het gewaad van St. Maarten, hoe onduidelijk ook, schijnt overeen te komen met dat van krijgslieden uit de twaalfde eeuw.

Deze steen dagteekent dus uit de twaalfde eeuw, en is hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit den ouden kerktoren, die omstreeks de helft der veertiende eeuw vervangen werd door den nog bestaanden, kolossalen toorn. De heer van der Meulen vermeldt het rondschrift der in den toorn hangende, zoogenaamde Jongelingsklok, en dit zegt dat de oude klok, uit welks metaal de nu aanwezige in 1618 werd hersteld, gegoten was in 1355. De toorn werd dus verbouwd 100 jaren voor de kerk, waarvan de verbouwing begon in 1446 en voltooid werd in 1466, zoo als vermeld staat op een steen in den muur op het koor.

19 $\frac{30}{4}$ ol.

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

De heer H. Engelbregt heeft een goed werk laten verrichten door den gevel van zijn huis te laten ontdoen van de dikke verflaag, die het fraaie gebouw ontsierde.

Dit huis werd gebouwd in 1614 in de schoone sobere lijnen van oud-Hollandschen stijl en in 1667 was het dat in ditzelfde gebouw de vrede van Breda geteekend werd, die een einde maakte aan den tweeden Engelschen oorlog.

Nu levert het een prachtig gezicht in zijne frissche steenkleuren, waardoor nu het zeer schoone — ook gerestaureerde — wapenschild boven de deur veel beter uitkomt. Kon de heer Engelbregt nog besluiten de deur door een in denzelfden stijl te laten vervangen, dan was het werk volmaakt en zouden stadgenoot en vreemdeling in bewondering staan blijven voor een zoo artistiek geheel.

Br. Ct.

Gedurende vijf jaren werd van rijkswege een subsidie verleend om den toren der Sint-Catharinakerk te Brielle te restaureeren; in het afgeloopen jaar is dat werk geëindigd.

Het kerkgebouw zelf had echter eveneens herstelling noodig, waaraan evenwel door gebrek aan geldmiddelen niets kon gedaan worden. De kerkvoogdij heeft nu besloten pogingen te doen, om zoowel van Rijk en provincie als van de Ned. Herv. Synode een subsidie te verkrijgen om die restauratie te bekostigen.

Het betreft niet alleen herstel van de allernoodigste zaken — deskundigen verzekeren bijvoorbeeld, dat er geen enkel goed raam meer is — maar ook uit een oogpunt van kunst is het te hopen, dat de pogingen van de kerkvoogdij zullen slagen.

Dordr. Ct. 3-4-1901.

De raad der gemeente Jisp (N.-H.) heeft f 1800 toegestaan voor de restauratie van het raadhuis. Het rijk zal krachtig steunen indien het bedrag van f 1800 door bijdrage van particulieren tot f 2800 wordt verhoogd.

Volgens een uitvoerig bericht in «de Noord-Hollander» van 18 Mei 11. is de kerk te IJpendam onderzocht en opgemeten door den heer Scheepens, rijksteekenaar, verbonden aan de afdeeling kunsten en wetenschappen, en is hierbij gebleken, dat de kerk wel groote gebreken vertoont, wier herstelling groote kosten zal medebrengen, doch dat het behoud van het gebouw met eenigen goeden wil te verzekeren is. De voornaamste verbeteringen zijn het doelmatiger inrichten der goten, het versterken der groote dwarsbalken in de kerk en het onderheien en van een nieuwen beer voorzien van den noorder zijmuur. H.H. Kerkvoogden, die gaarne de kerk willen behouden, zullen zich thans nader wenden tot den architect, die tot slooping adviseerde. Er bestaat veel kans, dat het schoone kerkgebouw voor IJpendam behouden blijft.

Korte Mededeelingen.

De muntvondst van Nietap (Drente).

In aflev. 4 van dit tijdschrift gaven wij eene beschrijving van eenige tiers de sous d'or te Nietap gevonden, en door den heer G. J. Landweer te Hoogeveen aan het Kon. Penning-Kabinet ter beschrijving toegezonden. Genoemde heer zond heden een tweetal nog tot deze vondst behorende muntjes toe, die hem onlangs bij een bezoek aan Nietap waren in handen gekomen.

IX. Voorzijde als de voorzijde van No. III (pag. 155 van dit Bulletin) Keerzijde: V + N O N V W J N + Zelfde voorstelling als de keerzijde van No. III.

Goud 1,25 gr. Tiers de Sou.

X. . . E C T — O F I T. (Triecto Fit) Links gewende buste, diadeem en aanduiding van een opgeheven arm voor de borst; het omschrift wordt door het hoofd in tweeën verdeeld.

Keerzijde: T N . S E M V N D V S M (Trasemundus monetarius). Gevoet kruis op een' bol, met twee stippen in de onderste kantons van het kruis, parelrand.

Goud 1,2 gr. Tiers de Sou.

Verg. Belfort 4435, Cat. Prou 1175, en v. d. Chijs pl. VII, No. 18.

Dit laatste stukje, een Tiers de Sou van Maastricht, is voor het Prov. Museum te Assen aangekocht.

's-Gravenhage, Mei 1901.

A. O. v. KERKWIJK.

Te Zutphen worden pogingen aangewend tot oprichting van een museum van oudheden, voortbrengselen van oude kunst en kunstnijverheid, en voorwerpen welke betrekking hebben op de geschiedenis en topografie van de stad en hare omgeving.

Ofschoon dit plan niet uitgaat van de aldaar bestaande Geldersche Vereeniging van kunstnijverheid, valt het toch in het oog, dat in het dezer dagen verschenen prospectus van de door die vereeniging op te richten kunstnijverheid-, vak- en teekenschool, juist de aandacht wordt gevestigd op het nut, dat die school zou kunnen trekken van een dergelijk museum, en op de behoefte, die daaraan bestaat.

Het merkwaardig samentreffen van deze twee geheel op zichzelf

staande uitingen, afkomstig van corporatiën, die niets met elkander gemeen hebben, bewijst, dat de behoefte aan een dergelijk museum te Zutphen wel krachtig wordt gevoeld.

N.R.Ct. 21-4-1901.

Te Tiel is een oudheidkamer opgericht in het huis «de Appelenburg», vroeger het eigendom der van Beijnhems, die een gelijknamig kasteel te Ochten bezaten. Het bestuur bestaat uit de heeren J. A. Heuff Az., voorzitter, mr. E. Hijmans, schrijver, mr. W. J. J. Besier, penningmeester, allen te Tiel, G. J. Breukman te Lienden, G. H. van Haastert te Wamel, mr. J. baron van Pallandt te Waardenburg, en H. J. Schouten te Ommeren. Voor inzending van voorwerpen, vooral op de stad en den omtrek betrekking hebbende, houdt men zich aanbevolen.

Ik ben meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat te hooge gedachten bestaan aangaande het aantal altaren in onze vroegere stedelijke parochiekerken. Eenigen tijd geleden las ik, dat er in de St. Janskerk te Gouda niet minder dan 42 gevonden werden. Alzoo, behalve het hoofdaltaar, 41 gilde- en familie-altaren. Nu betwijfel ik, of Gouda wel ooit 41 gilden, broederschappen en aanzienlijke geslachten gelijktijdig heeft bezeten; en merk ik op, dat de achterkant der altaren steeds naar het oosten gekeerd was, dan bood de St. Jan, hoe lang zij ook was, daarvoor geen genoegzame plaats aan. In de minder lange, maar toch ook onder de groote kerken te rekenen, St. Laurens te Alkmaar kan ik mij niet meer dan 18 altaren denken: het hoofdaltaar op het koor 3 tegen elken der beide oostelijke kruismuren, en 11 in de 12 kapellen nevens het schip, aangezien eene diende tot doorgang naar een portaal en zich aan de oostzijde de toegang bevond tot een grafkelder onder de naburige kapel; dus te zamen 18. Bij gelijken aanleg als van de Alkmaarsche kerk, maar zonder den doorgang, zou elders het aantal 19 kunnen zijn; of, is de koortrans van kapellen omgeven, 24, of zijn tegen een paar hoofdzuilen of in de oxaal (verdiept koorhek) nog 2 altaren geplaatst, hoogstens 26.

De oorzaak van de groote cijfers, welke doorgaans gemeld worden, is niet ver te zoeken: wij putten onze kennis over de altaren uit gilde-papieren en uit stichtings- en overdrachtsbrieven van vicarijen en officiën. Nemen wij nu in aanmerking, dat meerdere altaren niet aan één gild, maar aan 2 of meer gilden of aan een gild en eene familie behoorden, althans gezamenlijk gebezigd en door elke corporatie naar

den eigen beschermheilige genoemd werden; dat de bescheiden, welke ons inlichten, een tijdperk van 250 jaren, stel 1320 tot 1570, omvatten, en dat er in zoodanig verloop gilden tot verval kwamen en andere opgericht werden, dan moeten wij wel tot het besluit komen, dat een lijst, waarop de gevonden namen der heiligen onder elkander gesteld worden, een veel te groot aantal altaren zal aanwijzen.

C. W. BRUINVIS.

P E R S O N A L I A.

Den 4 Mei overleed de heer F. W. van Eeden, directeur van het Koloniaal Museum te Haarlem en tot 1899 directeur van het Museum van Kunstnijverheid aldaar.

Benoemd tot waarnemend conservator van het gemeente museum Lakenhal te Leiden, Mr. J. C. Overvoorde, archivaris dier gemeente.